

Republika Crna Gora

IZVJEŠTAJ O MILENIJUMSKIM RAZVOJnim CILJEVIMA 2004

**IZVJŠETAJ O NAPRETKU U OSTVARIVANJU
MILENIJUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA
U CRNOJ GORI**

Podgorica, 2005

Vlada Republike Crne Gore zahvaljuje svim agencijama Ujedinjenih Nacija prisutnim u Crnoj Gori (UNICEF, UNHCR, WHO, IOM) na njihovom doprinosu procesu realizovanja MDG Izvještaja.

Posebna zahvalnost UNDP Kancelariji u Podgorici na značajnoj tehničkoj podršci obezbijedenoj tokom čitavog procesa.

Republika Crna Gora
Ministarstvo Inostranih poslova

Osnovna težnja Crne Gore, kao evropske, mediteranske države je da bude prepoznata kao moderna i demokratska zemlja koja je ravnopravan partner drugim državama i koja ima konstruktivnu ulogu u regionu, Evropi i na globalnom nivou. Crna Gora je u potpunosti posvećena jačanju svih oblika saradnje i razumijevanja sa drugim državama i narodima, te poštovanju međunarodnih standarda i obaveza.

U protekloj deceniji Crna Gora je intenzivno započela proces sveobuhvatnih zakonodavnih, socijalnih i ekonomskih reformi. Međutim, i dalje ostaju izazovi u ključnim oblastima, kao što su borba protiv siromaštva, jačanje moderne države zasnovane na vladavini prava i demokratiji, kao i revitalizacija privrede.

U cilju postizanja definisanih Milenijumskih razvojnih ciljeva, Crna Gora, kao ravнопravna država članica državne zajednice Srbija i Crna Gora, pristupila je izradi svog prvog Izvještaja o ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva. Za izradu Izvještaja korišćeni su postojeći strateški dokumenti Vlade Crne Gore kao što su: Strategija za razvoj i smanjenje siromaštva, Nacionalni plan akcije za djecu, Agenda ekonomskih reformi, zvanični izvještaji UN agencija kao i odgovarajuća istraživanja.

Izradu prvog Izvještaja o napretku u ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori podržala je kancelarija UN Programa za razvoj, kao i ostale UN agencije sa sjedištem u Podgorici.

Iako mnogi izazovi ostaju na putu potpunog ostvarenja definisanih milenijumskih ciljeva u Crnoj Gori, mnogi od njih su u velikoj mjeri već gotovo ostvareni. Očekivanje da će se do 2015. godine Milenijumski razvojni ciljevi u Crnoj Gori u potpunosti realizovati smatramo realnim i opravdanim.

Miodrag Vlahović

Ministar inostranih poslova

A handwritten signature in black ink, appearing to read "M. Vlahović".

**IZVJEŠTAJ O NAPRETKU U OSTVARIVANJU
MILENIJUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA
U CRNOJ GORI**

Copyright, 2005
Vlada Republike Crne Gore

Sva prava su zadržana. Ni jedan dio ove publikacije ne smije se reproducovati, kopirati u sistem za čuvanje podataka niti prenosi u bilo kojem obliku i bilo kojim sredstvima, elektronskim, mehaničkim, putem fotokopiranja ili na druge načine, izuzev uz prethodnu saglasnost Vlade Republike Crne Gore.

Prevod:
Jelena Janjić, Vanja Jančić, Porta Aperta Prevodilačka Agencija

Lektura:
Porta Aperta Prevodilačka Agencija

Dizajn i produkcija:
Ilija Perić
IDENTITY & PROMOTION

PrePress:
Nađa Harović

Štampa:
CICERO, Jovana Žujovića 8, 11040 Beograd, Srbija i Crna Gora

Ovaj dokument je štampan na recikliranom papiru.

AKRONIMI

BDP	Bruto društveni proizvod
DTP	Difterija, tetanus, pertusis
EPCG	Elektro privreda Crne Gore
Fond PIO	Fond penzijskog i invalidskog osiguranja
IDP	Raseljena lica
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
ISSP	Institut za strateške studije i prognoze
KAP	Kombinat aluminijuma Podgorica
MDG	Milenijumski razvojni ciljevi
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
NVO	Nevladine organizacije
NPA	Nacionalni plan akcije
RAE	Romi, Askelji i Egipćani
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SiCG	Srbija i Crna Gora
SRRS	Strategija razvoja i redukcije siromaštva
TBC	Tuberkuloza
TE	Termo-elektrane
UN	Ujedinjene nacije
UNDP	Program za razvoj Ujedinjenih nacija
UNHCR	Visoki komesar za izbjeglice Ujedinjenih nacija
UNICEF	Dječiji fond Ujedinjenih nacija
WB	Svjetska banka
WDI	Svjetski zdravstveni indikatori
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija
WTO	Svjetska trgovinska organizacija

SADRŽAJ

OPŠTI PREGLED

A.	UVOD	9
	Struktura Izveštaja	9
	Osnovne informacije o Milenijumskim razvojnim ciljevima (MRC)	9
	Prihvaćeni procesi u pripremi Izveštaja	10
B.	MRC U CRNOGORSKOM KONTEKSTU	11
	MRC i njihovo prilagođavanje situaciji u Crnoj Gori	11
	Lokalni izazovi i mogućnosti za dalji rad	11
	MRC na regionalnom nivou	12
C.	TRENDÖVI, STATUS, ZADACI I IZAZOVI s kojima se sreće svaki MRC	13
	CILJ 1 - Iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi	13
	CILJ 2 - Univerzalno osnovno obrazovanje	20
	CILJ 3 - Ravnopravnost polova i osnaživanje položaja žena	28
	CILJ 4 - Smanjenje stope smrtnosti djece	31
	CILJ 5 - Poboljšanje zdravlja majki i djece	34
	CILJ 6 - Borba protiv HIV/AIDS-a	36
	CILJ 7 - Životna sredina i održivi razvoj	45
	CILJ 8 - Izgradnja partnerstava za razvoj	57

A.**UVOD****STRUKTURA IZVJEŠTAJA**

Izvještaj o ostvarivanju MRC u Crnoj Gori podijeljen je na tri glavna dijela.

Dio A prikazuje najširu svrhu Izvještaja kroz uvod i prezentaciju procesa pripreme njegove izrade.

Dio B opisuje MRC u crnogorskom kontekstu.

Dio C revidira pristup u procjeni troškova MRC, prikazuje trendove, status, zadatke i izazove vezane za svaki MRC pojedinačno. Takođe, ovaj dio zaokružuje Izvještaj, dajući zaključke i preporuke za dalji rad.

OSNOVNE INFORMACIJE O MRC - PREGLED

Na generalnom zasjedanju Ujedinjenih nacija 2000. godine (Milenijumski samit), državnici pojedinih zemalja procijenili su postojanje neravnopravnosti u ljudskom razvoju širom svijeta i prepoznali "svolu kolektivnu odgovornost za očuvanje principa ljudskog digniteta, ravnopravnosti i jednakosti na globalnom nivou."

Sve zemlje članice Ujedinjenih nacija (trenutno ih ima 191) obavezale su se da ostvare Razvojne ciljeve do 2015. godine. Utvrđile su set numerički definisanih i vremenski ograničenih zadataka, poznatih kao Milenijumski razvojni ciljevi (MRC), identificujući ključne elemente koji doprinose najširem ljudskom razvoju. Ovi ciljevi predstavljaju skup sporazuma za brzo i mjerljivo unapređenje života najsiročajnijih ljudi na svijetu do 2015. godine, ujedno i šemu aktivnosti sistema Ujedinjenih nacija za 21. vijek.

1. Iskorjenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi
2. Ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja
3. Ostvarivanje ravnopravnosti polova i osnaživanje položaja žena
4. Smanjenje smrtnosti djece
5. Poboljšanje zdravlja majki
6. Borba protiv HIV/AIDS-a, malarije i drugih bolesti
7. Obezbeđivanje ekološke stabilnosti
8. Izgradnja globalnih partnerstva za razvoj

Konkretno, navedeni ciljevi obuhvataju ostvarivanje određenih kvantifikovanih zadataka do 2015. godine, koji se mijere posebnim indikatorima. U tom smislu, siromaštvo i glad treba da budu smanjeni za 50%, smrtnost djece do 5 godina starosti za dvije trećine, smrtnost majki za tri četvrtine, spriječiti i smanjiti širenje HIV/AIDS-a, kao i smanjiti na pola broj ljudi bez pristupa pitkoj vodi.

Državna zajednica Srbija i Crna Gora, kao članica UN-a, takođe je potpisala MRC inicijativu. U skladu s tim, u obavezi je da pripremi izvještaj koji MRC koristi kao okvir za utvrđivanje postojećeg statusa razvoja.^{1/}

Ovaj MRC izvještaj odnosi se samo na situaciju u Republici Crnoj Gori. U slučaju Crne Gore, jedan broj ovih ciljeva je već ostvaren, dok ostali imaju dobre izglede da budu ostvareni do 2015. godine. Međutim, čak i tamo gdje su formalni zadaci u okviru MRC već ostvareni, postojeće informacije vezane za održavanje i unapređenje tih ciljeva moraju se kontinuirano verifikovati.

Analiza napretka u razvoju u velikoj mjeri zavisi od prikupljanja pravovremenih i preciznih statističkih podataka, a ukoliko takvi podaci ne postoje, nadgledanje napretka biće ugroženo i neadekvatno. Imajući to na umu, Kancelarija UNDP u Podgorici je zajedno sa MONSTAT-om (Zavod za statistiku Crne Gore) revidirala statističke potrebe vezane za izradu ovog MRC izvještaja, koji obuhvata najbolje procjene pojedinačnih zadataka.

PROCESI KOJI SU USVOJENI U PRIPREMI IZVJEŠTAJA

Proces prikupljanja podataka počeo je u julu 2004. godine, a inicijalni input u vezi sa MRC indikatorima za Crnu Goru dali su Ministarstvo inostranih poslova, Ministarstvo prosvjete i nauke, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora, kao i UNHCR, UNICEF i UNWHO kancelarije u Crnoj Gori.

Kao osnov za izradu prvog nacrta MRC izvještaja korišćeni su Strategija razvoja i redukcije siromaštva (SRRS 2003) i zvanični izvještaji Ujedinjenih nacija. Strategija razvoja i redukcije siromaštva je u velikoj mjeri korišćena kao izvor statističkih podataka, kao i niz drugih socio-ekonomskih analiza i preporuka koje se odnose na pojedine sektorske politike.

Prvi Nacrt MRC izvještaja je završen u avgustu 2004. godine, nakon čega je predstavljen svim učesnicima u njegovoj izradi radi prikupljanja eventualnih komentara. Nakon uključivanja tih komentara u dokument, pripremljen je Drugi nacrt izvještaja. Krajem novembra 2004. godine u Podgorici održan je jednodnevni Okrugli sto na kome je predstavljen Drugi nacrt, a prikupljeni komentari sa diskusije kasnije su inkorporirani u postojeću finalnu verziju Izvještaja.

^{1/} Svi sektori, fondovi, programi i specijalizovane agencije Ujedinjenih nacija zajednički rade na ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva. Generalni sekretar je zatražio od administratora UNDP-a i predsjedavajućeg Razvojne grupe Ujedinjenih nacija da vodi "evidenciju rezultata" i da upravlja kampanjom vezanom za Milenijumske razvojne ciljeve.

B.**MRC U CRNOGORSKOM KONTEKSTU****MRC I NJIHOVO PRILAGOĐAVANJE SITUACIJI U CRNOJ GORI**

Ustanovljavanjem Državne zajednice Srbija i Crna Gora pet nadležnosti je ostalo na nivou Državne zajednice: odbrana, inostrani poslovi (Crna Gora ima sopstveno Ministarstvo inostranih poslova), međunarodni ekonomski odnosi, unutrašnji ekonomski odnosi i ljudska i manjinska prava. Trenutno postoje dva finansijska sistema, dvije valute (euro u Crnoj Gori, a dinar u Srbiji) i dva carinska sistema, koji još uvijek nijesu harmonizovani. Ostale nadležnosti prenijete su na države članice: Republiku Srbiju i Republiku Crnu Goru.^{2/}

Ovaj MRC izvještaj za Crnu Goru predstavlja prvi ove vrste i pripremljen je u kontekstu novih ustavnih odnosa koji postoje između Srbije i Crne Gore.^{3/} Naravno, ove promjene imaju i nastaviće da vrše snažan uticaj na ostvarivanje Milenijumskih razvojnih ciljeva.

Iako je ostvaren značajan napredak, u odnosu na stanje u prethodnoj deceniji, u ostvarivanju ekonomskih reformi, ekonomskog rasta i stabilnosti, regionalne stabilnosti, razvoja koherentne politike, reforme zakonodavnog okvira, kao i u oblasti socijalnih reformi, i dalje ostaju izazovi u ključnim oblastima: borba protiv siromaštva, osnivanje moderne države zasnovane na vladavini prava i demokratizaciji, kao i revitalizacija privrede. Da bi to ostvarile, i Srbija i Crna Gora se bave rješavanjem suštinskih uzroka, fokusirajući se na proces evropskih integracija, harmonizaciju zakonodavstva sa zakonodavstvom modernih država, smanjenje siromaštva, socijalno uključivanje i ubrzani rast, jačanje demokratskih procesa, na borbu protiv organizovanog kriminala, implementaciju i institucionalizaciju reformi, javne investicije, povratak izbjeglica, regionalnu saradnju i borbu protiv širenja lakog naoružanja.

LOKALNI IZAZOVI I MOGUĆNOSTI ZA DALJI RAD

Ovaj MRC izvještaj rađen je u kontekstu cjelokupnih dešavanja na Balkanu, počev od 1990. godine, kao i njihovih efekata koji su značajno uticali na ostvarivanje svih ciljeva i zadataka vezanih za MRC od 1990. godine, i koji će sigurno uticati na vjerovatnoću ostvarivanja nekih od njih. Nije začuđujuće što je decenija od 1990. na dalje za Crnu Goru bila decenija duboke ekonomске, socijalne i političke krize. Rat i raspad bivše Jugoslavije u prvoj polovini 90-ih, ekonomске sankcije Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija prema SRJ, kao i mnoge greške u domaćoj ekonomskoj i socijalnoj politici rezultirale su drastičnim padom ekonomskе aktivnosti i izuzetnim porastom nezaposlenosti i siromaštva. Na primjer, 2000. godine nivo

^{2/} U Ustavnoj povelji Državne zajednice Srbija i Crna Gora stoji da se Srbija i Crna Gora sastoje od dvije države članice: Srbije i Crne Gore. Zato u ovom dokumentu koristimo termin države članice SiCG. U skladu sa Rezolucijom Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija br. 1244, Kosovo je pod međunarodnom upravom.

^{3/} Izvještaj o statusu MRC u Srbiji objavljen je 2002. godine.

realnog BDP po glavi stanovnika bio je preko 25% manji nego 1990. godine. To predstavlja značajan oporavak u odnosu na period 1994/95. godine, kada je pao ispod 55%. Oko 12% stanovništva Crne Gore 2000. godine je okarakterisano kao siromašno (ispod zvanične linije siromaštva), a jedna trećina smatrana je ekonomski ugroženom. (SRRS 2003)

MRC NA REGIONALNOM NIVOU UNUTAR CRNE GORE

Na regionalnom nivou unutar Crne Gore nije bilo moguće izvući cifre vezane za najveći broj zadataka, ciljnih grupa i indikatora koji se tiču MRC. U nekim oblastima raspoloživi su pojedinačni podaci, pa tamo gdje su smatrani dovoljno pouzdanim notirani su u tekstu koji prati opis svakog cilja. Dovoljno je reći da postoje značajne regionalne varijacije u vezi sa MRC, naročito na opštinskom nivou. Na primjer, u sjevernom, a donekle i centralnom dijelu Crne Gore, slučajevi siromaštva su mnogo brojniji nego što je prosjek na nivou čitave Crne Gore. Pored toga, neke etničke i druge grupe su više pogodjene siromaštvom, npr. Romi, Aškelji i Egipćani, kao i rasseljena lica i izbjeglice. Ti aspekti su notirani u tekstu. U periodu do izrade sljedećeg MRC izvještaja Vlada Crne Gore će pokušati da obezbijedi bolje statističke podatke u vezi sa situacijom na regionalnom nivou.

C.

TRENDÖVI, STATUS, CILJEVI I IZAZOVI s kojima se suočava svaki Milenijumski razvojni cilj (MRC)

CILJ 1

ISKORJENJIVANJE EKSTREMNOG SIROMAŠTVA I GLADI

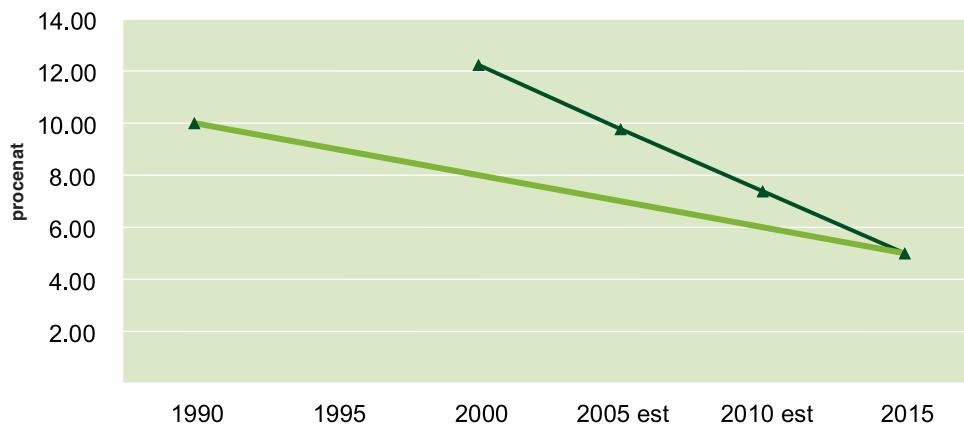
ISKORIJENITI SIROMAŠTVO

Zadatak # 1 – Prepoloviti, između 1990. i 2015, procenat ljudi čiji je prihod manji od jednog dolara po danu. Indikatori	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
1. Procenat stanovništva sa manje od 1 USD na dan (apsolutno siromaštvo)	10.0% procjena	12.2%*	9.8%	5.0%
2. Razmjera jaza siromaštva (broj slučajeva i dubina siromaštva)	3.0 procjena	3.6 *	2.9	1.5
3. Udio trošenja najsramašnjih u nacionalnoj potrošnji	10.0 procjena	10.7%*	8.8%	15.0%

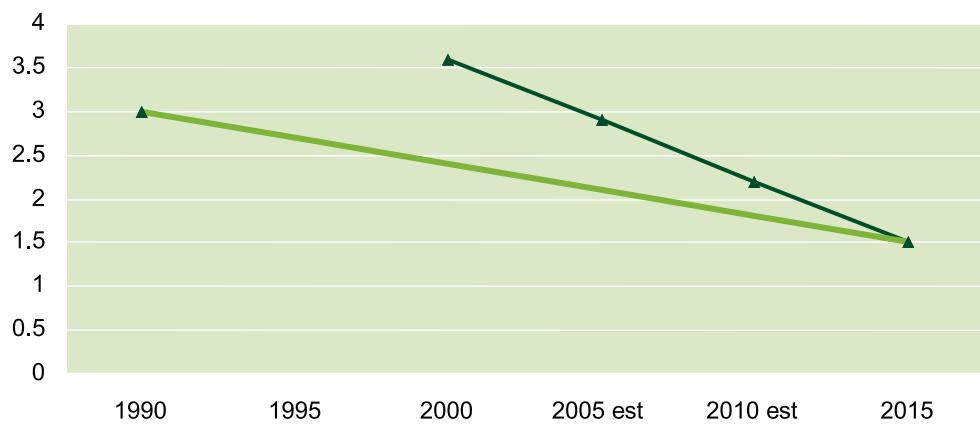
* Strategija razvoja i redukcije siromaštva 2003 (SRRS 2003)

TRENDÖVI I TRENUTNI STATUS

Tabela i grafikon pokazuju da nema pouzdanih podataka o pojavi siromaštva u Crnoj Gori u 1990. godini. Stoga je teško izvući bilo kakve čvrste zaključke o trendovima siromaštva, osim činjenice da je bilo skoro definitivno opadanje u BDP i u BDP dohotku po glavi stanovnika 1991-1996 (pad je bio 1993-1994. kada je BDP bio samo 45% od nivoa iz 1990) što je trebalo da se reflektuje u porastu siromaštva.

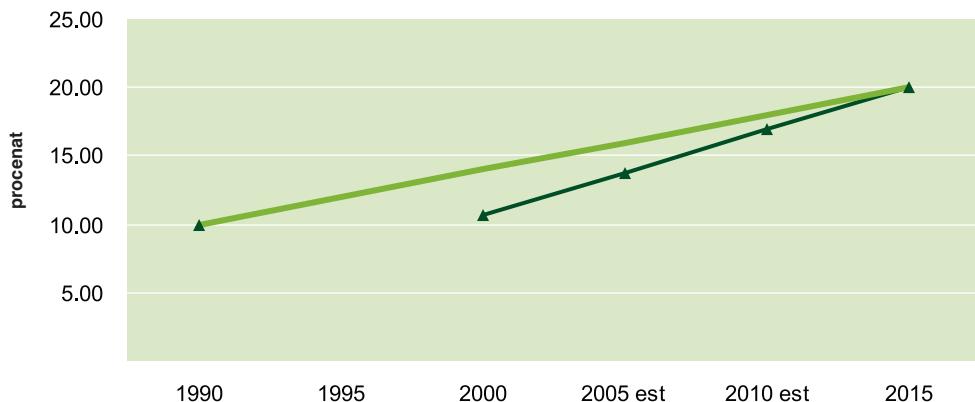
1. Procenat stanovništva ispod linije apsolutnog siromaštva

Procenat stanovništva ispod linije apsolutnog siromaštva (grafikon 1) Procjena za 1990. godinu od 10% je praćena porastom na 25% u 1995. godini i padom na 12,2% u 2002. godini. Dostizanje cifre od 5% do 2015. godine se smatra mogućim na osnovu politike za dobrobit siromašnih i intervencija u korist ekstremno siromašnih i uz povoljan privredni rast.

2. Razmjera jaza (broj slučajeva x dubina siromaštva)

Razmjera jaza stanovništva (broj slučajeva x dubina siromaštva) – grafikon 2 Trendovi stope dubine siromaštva odražavaju trendove absolutnog siromaštva i cilj pada na 1,5 do 2015. godine prepostavlja iste povoljne uslove kao za absolutno siromaštvo.

3. Procenat najsistemašnjih u nacionalnoj potrošnji

Koliko je siromašnih? (grafikon 3) Studija pokazuje da je 12,2% stanovnika Crne Gore siromašno^{4/}. Apsolutna linija siromaštva je definisana kao ukupna potrošnja ispod troškova minimalne potrošačke korpe za standardno domaćinstvo (116,2 eura po potrošačkoj jedinici), a linija ekonomski ugroženog stanovništva je postavljena 50% iznad linije siromaštva (174,3 eura). Procjene siromaštva su u direktnoj korelaciji sa linijom siromaštva: više od jedne trećine stanovništva je klasifikovano kao ekonomski ugroženo ili materijalno nedovoljno obezbijedeno, jer žive ispod nivoa od 150% linije siromaštva. Procjene siromaštva su veoma osjetljive oko granice siromaštva (koncentracija stanovništva oko linije siromaštva je velika, tj. malo pomjeranje na gore značajno povećava postotak siromašnih). Prema istraživanju iz juna 2003, podizanje linije siromaštva za 20% duplira stopu siromaštva. Otuda, živeći i zoni neposredno iznad linije siromaštva, značajan dio populacije je ugrožen u smislu da je osjetljiv na bilo koji oblik ekonomskog nestabilnosti, smanjenje ili pad ličnih primanja. Pozitivne promjene prihoda (one izazvane npr. rastom ili dobrim ekonomskim politikama) dovele bi do više nego proporcionalnog smanjenja siromaštva; s druge strane, negativni trendovi (recesija) doveli bi do izuzetnog povećanja siromaštva u Crnoj Gori.

Pokazatelji siromaštva i ugroženosti stanovništva Među izvorima istraživanja o trendovima siromaštva i statusu u Crnoj Gori nalaze se brojne procjene siromaštva i životnog standarda u Crnoj Gori na bazi anketa o potrošnji domaćinstava koje je uradio Institut za strateške studije i prognoze (ISSP)^{5/}, na bazi zajedničkog izvještaja o životnom standardu i siromaštву u Crnoj Gori koje su uradili ISSP i Svjetska banka (WB)^{6/}, kao i na bazi Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava Roma^{7/}, izbjeglica i raseljenih lica u Crnoj Gori^{8/}, koje je uradio ISSP uz podršku UNDP-a.

^{4/} ETF je za potrebe ove analize pošao od procjene ukupnog stanovništva Crne Gore na nivou od oko 718.790, koju čini 660.000 domicilnog stanovništva, 20.000 Roma (od kojih je 5.000 raseljenih lica sa Kosova, a posmatraju se kao homogena kategorija), 13.300 izbjeglica iz bivših jugoslovenskih republika i 28.000 raseljenih lica sa Kosova (njih je po podacima iz 2002. bilo 29.132 u Crnoj Gori, a po preliminarnim rezultatima popisa iz jula 2003. svega 18.000, uz pretpostavku da će se najveći broj ovih lica popisati u Srbiji, zbog najavljenih aktivnosti na lakšem ostvarivanju prava na uključenje u sistem socijalne zaštite Srbije, čiji su oni državljanji. Popis raseljenih lica u Srbiji planira se za kraj 2003).

^{5/} Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica.

^{6/} Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica.

^{7/} Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica.

^{8/} Institut za strateške studije i prognoze, Podgorica.

Varijacije u siromaštvu po grupama stanovništva Stopa siromaštva je najveća kod Roma, Aškelja, Egipćana - RAE (52,3%), ujednačena kod izbjeglica i raseljenih lica (nešto ispod 40%) i najmanja kod ostale domicilne populacije (9,6%). Ipak, većinu siromašnih u Crnoj Gori čine njeni sopstveni stanovnici (72,5%), dok je učešće RAE među siromašnjima 11,7%, izbjeglica 5,9% i raseljenih lica 9,9%.

Prema izvorima UNICEF-a, procenat djece koja žive ispod linije siromaštva je bio 16% u 2003.

Procenat RAE djece koja žive ispod linije siromaštva	57.0%
Procenat djece izbjeglica/IDP koja žive ispod linije siromaštva	48.9%

Posljednji trendovi u siromaštvu Pad životnog standarda stanovništva i rast siromaštva u Crnoj Gori u posljednjoj deceniji prevashodno je posljedica velike redukcije ekonomske aktivnosti, koja je uzrokovana brojnim političkim i ekonomskim krizama, ratom u okruženju i međunarodnom izolacijom zemlje. Najuočljiviji pokazatelji tranzicione recesije registrovani su u smanjenju obima ukupne privredne aktivnosti i realizovane proizvodnje (BDP 2002. predstavlja svega 63% BDP-a iz 1989), što se dalje manifestovalo kroz rast nezaposlenosti za 50%, smanjenje zaposlenosti za 30%, pogoršanje strukture i obima ukupnog uvoza i izvoza (u odnosu na 1990, uvoz je gotovo dupliran, a izvoz smanjen za 65% u 2002). Iskušenja ekonomske politike, prvenstveno posljedice razornog dejstva inflacije (i hiperinflacije) i uslovi privređivanja pod sankcijama, kreirali su specifičnu "strategiju preživljavanja", olicenu u velikom neformalnom sektoru (preko 30%), koji je slabio snagu institucija i finansijsku moć države na polju socijalne politike. Oporavak privrede i revitalizacija sistema predstavljaju značajne indikatore progrusa u 2003. godini, iako je dinamika i dalje nezadovoljavajuća i to osjeća veliki broj građana Crne Gore, koji se nalazi u zoni ispod i oko linije siromaštva.

Romi, izbjeglice i raseljena lica U periodu ratnih dešavanja, osiromašena crnogorska privreda i društvo ponudili su gostoprимstvo svim izbjeglim i interno raseljenim licima koji su utočište potražili u Crnoj Gori. U jednom trenutku, broj pridošlica bio je na nivou od 20% ukupne crnogorske populacije. Nakon smirivanja ratnih tenzija i uz pomoć međunarodnih humanitarnih i republičkih organizacija, mnogi su uspjeli da se vrate kućama. Ipak, veliki broj njih još uvijek je u Crnoj Gori. Pprocjenjuje se da trenutno u Crnoj Gori ima oko 20.000 Roma, od kojih su 5.000 sa Kosova; u Crnoj Gori boravi 8.474 lica iz bivše Jugoslavije i 18.047 interno raseljenih lica sa Kosova, što predstavlja oko 4% u odnosu na rezidentno stanovništvo.⁹

Dubina siromaštva Integracijom podataka iz dosadašnjih istraživanja za ukupno stanovništvo, dubina siromaštva znatno je povećana i iznosi 3,6%.¹⁰ Prosječna potrošnja siromašnjih je 29,9% ispod linije siromaštva. S linijom siromaštva na nivou od 116,2 eura mjesечно, nedostajuća sredstva za eliminaciju apsolutnog siromaštva su 37,4 miliona eura. Drugim riječima, nedostajuća sredstva za eliminaciju osnovnog siromaštva za domicilno stanovništvo iznose na godišnjem nivou 24,7 miliona eura, za RAE 6,5 miliona eura, za izbjeglice 2,2 miliona eura i raseljena lica 4 miliona eura. To znači da, ukoliko bi država mobilisala novčana sredstva u iznosu od 3,6% linije siromaštva za svako lice (siromašno i ono koje nije siromašno) i usmjerila ih siromašnjima u uslovima perfektne "ciljanosti", teorijiski bi osnovno siromaštvo bilo eliminisano.

⁹/ Podaci Komesarijata za raseljena lica iz 2004. godine

¹⁰/ U prethodnom istraživanju, koje je obuhvatilo samo domicilno stanovništvo, siromaštvo nije bilo duboko oko 1,3 (na sjeveru Republike 2,2)

Oštrina siromaštva je mjera blisko povezana s dubinom siromaštva, ali koja daje onima koji se nalaze najdalje od linije siromaštva – najsilnijima – veću “težinu” pri grupisanju od onih koji su bliže liniji siromaštva. Oštrina siromaštva iznosi 1,5%, a najizraženija je kod RAE, čak 13,8%. Ekstremno siromaštvo je značajno iskorijenjeno, kada je riječ o domicilnom stanovništvu (3,5%), ali je veoma izraženo kod RAE, čak 24,6%, kod izbjeglica 17% i kod raseljenih 15,3%.

Mjere nejednakosti Gini koeficijent u Crnoj Gori je 0,29 i u rangu je s koeficijentima u ostalim zemljama istočne Evrope koje su u procesu tranzicije. Iako marginalizovane populacije nijesu uticale na promjenu Gini koeficijenta, 90/10 koeficijent¹¹ je porastao i pokazuje veoma visoku nejednakost u Crnoj Gori u odnosu na druge zemlje (7,0). Pri provjeri nejednakosti među marginalizovanim grupama, uviđamo da je nejednakost najveća među RAE, kako u pogledu Gini koeficijenta, tako i kada uzmemos u obzir decile odnos. Kao što će se pokazati u daljoj analizi, prosječna mjesecna potrošnja po osobi u okviru RAE populacije je 2,3 puta niža od prosječne potrošnje po osobi u zemlji. Pod ovim okolnostima, najsilniji RAE troše preko 15 puta manje nego RAE koji su “na vrhu” nivoa potrošnje. Nejednakost je najmanje prisutna među interno raseljenim licima, mada je i među njima veoma visoka.

MJERE NEJEDNAKOSTI

Nejednakost	Ukupno stanovništvo	Regularno stanovništvo	RAE	Izbjeglice	Raseljena lica
Gini koeficijent	0.29	0.28	0.38	0.31	0.27
Decil količnik	7.0	6.5	15.4	7.8	5.7

Rizici siromaštva i ugroženosti Među cjelokupnim stanovništvom Crne Gore, oni koji imaju više izgleda da budu siromašni imaju sljedeće karakteristike: žive u domaćinstvima koja imaju četiri i više članova (15,1%); na čelu njihovog domaćinstva nalazi se osoba koja je starija od 50 godina (15,3%); na čelu domaćinstva se nalazi žena (18,9%); žive u domaćinstvima čiji starješina ima završenu samo osnovnu školu (30,8%); žive u domaćinstvima u kojima su glave domaćinstva nezaposlene i nepenzionisane osobe (23,8%). Iako se ove kategorije bore s visokim rizikom siromaštva, oni ne predstavljaju većinu siromašnih u Crnoj Gori, jer čine mali dio ukupnog stanovništva.

Životni uslovi Siromaštvo je višedimenzionalni pojam koji uključuje razne aspekte blagostanja. Siromaštvo u potrošnji je samo jedna vrsta siromaštva. U suštini, ne postoji nijedan poseban indikator koji obuhvata sve dimenzije siromaštva. Postoje i drugi vidovi siromaštva, osim potrošnje, kao što je siromaštvo koje je povezano sa zaposlenošću, uslovima stanovanja, stanjem zdravlja. Istraživanje je pokazalo da više od trećine stanovništva ima nizak životni standard i loše uslove života, što je posebno izraženo među Romima. Oko 16% domicilnog stanovništva živi bez adekvatnog snabdijevanja vodom (iz vodovoda) ili bez kupatila. Za Rome ovaj pokazatelj obuhvata ¾ stambenih objekata, za izbjeglice oko 30%, a raseljena lica blizu 40%. Preko 50% i izbjeglica i interno raseljenih lica, kao i 86% RAE živi u skućenim stambenim prostorima sa manje od 10m² po članu domaćinstva (ovaj pokazatelj za domicilno stanovništvo je 8,2). Među najugroženijima su Romi, Aškelji i Egipćani (RAE), bez obzira na to da li se radi o domicilnim, interno raseljenim ili izbjeglim domaćinstvima,

¹¹/ Decil odnos (90/10 količnik) predstavlja količnik prosječne potrošnje 10% najbogatijeg stanovništva i prosječne potrošnje 10% najsilnijih. Iako 90/10 količnik ne koristi informacije o distribuciji prihoda između gornjeg i donjeg decila, nekad je mnogo prikladniji nego Gini koeficijent koji može u potpunosti predvidjeti promjene koje tangiraju siromašne.

koji u najvećem broju slučajeva žive u etnički homogenim naseljima, bespravno podignutim na rubovima grada. Loš kvalitet ukupnih životnih uslova nije zaobišao ni izbjeglice i raseljena lica, ljudi koji su zbog ratnih dešavanja ostali bez svega što su posjedovali i što su gradili cijeli život. U najvećem broju slučajeva, lica iz izbjegličkih i raseljeničkih domaćinstava (isključujući RAE) u zemljama porijekla živjela su "normalnim" životima, što je podrazumijevalo redovno zaposlenje, dobre uslove stanovanja, sigurnost, aktivan društveni život. Psihološki pritisak s kojim žive ovi članovi zajednice - dodatni je problem. Većina izbjeglica i raseljenih lica je u Crnu Goru došla zbog rođaka koje tu ima, kao i zbog blizine mjesta prethodnog prebivališta. Povećan je procenat onih koji sada žive samostalno (u sopstvenom ili iznajmljenom smještaju). Ipak, većina još uvijek nije riješila stambeno pitanje: ne postoje pravni osnovi za legalnu prodaju imovine, a i prodaja ostvarena u prethodnom periodu izvršena je u neregularnim uslovima jer je imovina prodata u bescijenje.

Regionalna disperzija siromaštva¹² Najugroženiji su stanovnici sjevera Crne Gore, koji ima liniju siromaštva 19,3% i gdje živi 45% od ukupnog broja siromašnih. Ovaj region takođe uključuje 9,7% Roma, 10,4% izbjeglica i 51,6% raseljenih lica. U centralnom dijelu Crne Gore, gdje je linija siromaštva 10,8%, živi oko 35% siromašnih. U centralnom dijelu ima 52,3% Roma, 51,1% izbjeglica i 36,6% raseljenih lica. U južnom dijelu Crne Gore, gdje je najniža linija siromaštva - oko 8,8%, živi oko 19% siromašnih.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Iz gore pomenute analize jasno je da će, čak i sa povoljnim ekonomskim uslovima i sa ekonomskom i socijalnom politikom za siromašne, smanjenje ključnih pokazatelja siromaštva na 50% od njihovog nivoa u 1990. godini do 2015. biti glavni izazov. To prepostavlja stopu rasta od nekih 4-5%, održanih kroz period 2000-2015 i fokusiran i efikasan Vladin pristup privrednom rastu i problemu siromaštva, a naročito kod najsistemašnjih kategorija.

Mjere, strategije i programi za siromašne Među najznačajnijim programima predloženim za rješavanje pitanja siromašnih grupa, a posebno najsistemašnjih su:

- Bolje usluge centra za socijalni rad, uključujući socijalno osiguranje
- Poboljšan pristup osnovnim uslugama zdravstva
- Omogućiti ugroženim grupama pristup adekvatnom skloništu
- Veća briga o regionalnim džepovima siromašnih – regionalni fond za siromašne?
- Specijalni fond za siromašne RAE i raseljena lica
- Poseban budžet za djecu kako bi se poboljšale socijalne usluge za djecu iz siromašnih porodica
- Ojačane mjere zapošljavanja, naročito za omladinu i mlade odrasle osobe (15-24 godina)
- Pomoći za jačanje efikasnog javnog sektora usmjerjenog ka ljudskim potrebama, a radi ublaživanja siromaštva
- Usvajanje ekonomске i socijalne politike za siromašne (zasnovanih na ekonomskom porastu i porastu zaposlenosti)

^{12/} Tradicionalna podjela Crne Gore na tri regiona: sjeverni region (S), koji čini 11 opština (Andrijevica, Berane, Bijelo Polje, Kolašin, Mojkovac, Plav, Plužine, Pljevlja, Rožaje, Šavnik, Žabljak), centralni region (C) (Cetinje, Danilovgrad, Nikšić i Podgorica) i južni region (J), koji čine 6 pomorskih opština (Bar, Budva, Herceg Novi, Kotor, Tivat, Ulcinj)

ISKORIJENITI GLAD

Zadatak # 2 - Prepoloviti, između 1990. i 2015., procenat ljudi koji gladuju.	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
Indikatori				
4. Prisutnost neuhranjene djece (ispod 5 godina starosti)	4.0 procjena	5.0 %*	5.0 procjena	2.0 procjena
5. Procenat stanovništva ispod minimalnog nivoa unosa energije kroz ishranu	nedostupan	nedostupan	nedostupan	nedostupan

*UNICEF

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Izgledi za postizanje navedenih ciljeva (gore prikazanih) prilično su dobri, jer su zasnovani na povoljnim razvojnim promjenama u zdravstvu i drugim pomoćnim službama za ugrožene grupe, kao i na pomnom praćenju trendova ishrane u Crnoj Gori. Mnoge od neophodnih promjena izložene su u dijelu ovog izvještaja koji tretira zdravstvo. Naglasak mora biti stavljen na najugroženije porodice i djecu.

CILJ 2
OSTVARIVANJE UNIVERZALNOG OSNOVNOG OBRAZOVANJA

OBRAZOVANJE I PISMENOST *

Zadatak # 3 - Obezbijediti da do 2015. godine sva djeca, jednako i dječaci i djevojčice, budu u mogućnosti da završe osnovnu školu. Indikatori	1990.	2000.	2001.*	2002.*	2003.*	2005. procjena	2015. cilj
6. Razmjera neto upisa u osnovne škole	96.0% ***	96.9% ****	9492	9907	8837	97.62%	99.0%
7. Procenat učenika koji se upišu u prvi razred i stignu do petog razreda	92.9% ***	93.8% *****	nedo-stupan	nedo-stupan	nedo-stupan	94.2%	95.00%
8. Stopa pismenosti među licima od 15 do 24 god. starosti	90.0% procjena	95.0 ****	nedo-stupan	nedo-stupan	nedo-stupan	96.33	99.0
** Neto stopa upisa romske djece koja pohađaju osnovnu školu ¹³			536	826	1006		
** Neto procenat djece s posebnim potrebama koja pohađaju osnovnu školu			nedo-stupan	nedo-stupan	nedo-stupan		
** Procenat učenika koji završavaju osnovnu školu u odnosu na broj upisanih			nedo-stupan	nedo-stupan	nedo-stupan		

*Izvor podataka za godine 2001/02/03: Ministarstvo prosvjete i nauke Republike Crne Gore

** Indikatori koje je predložilo MoES

***UNDP

****Strategija razvoja i redukcije siromaštva (SRRS)

*****UNICEF

TRENDovi I TRENUTNI STATUS

Relativno pogodni trendovi i trenutni status statistike osnovnog obrazovanja u Crnoj Gori pokazuje da se uveliko radi na realizaciji Milenijumskih razvojnih ciljeva.

Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore zvanično je započelo reformu obrazovanja 2000. godine. Jedan od prvih zaključaka u ovom procesu bila je činjenica da kompetentno donošenje odluka zahtijeva pouzdaniju bazu podataka koja će sadržati informacije o svim dijelovima obrazovnog sistema.

¹³/ Cifre su neobrađeni podaci o trenutnom broju romskih učenika koji su pohađali osnovnu školu.

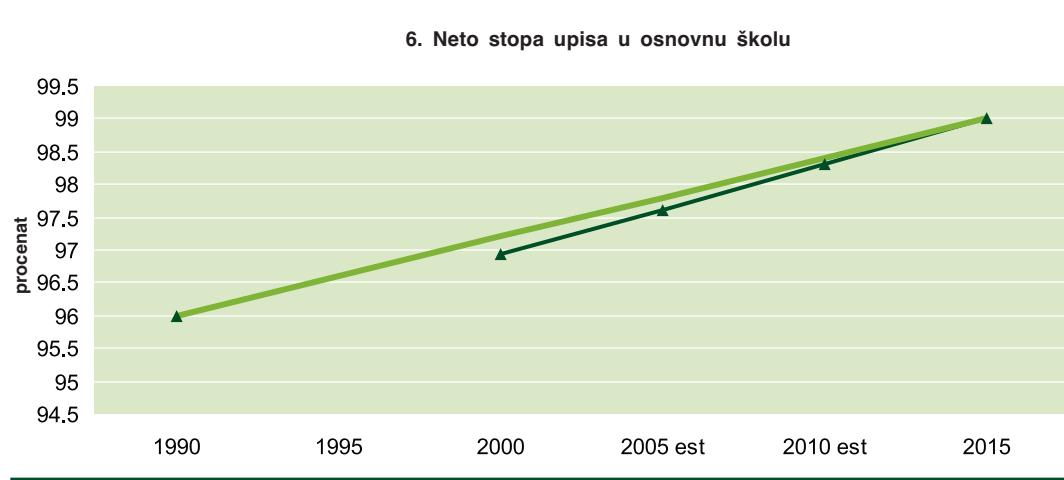
U ovom slučaju Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore ne može obezbijediti evidenciju o indikatorima koji su definisani kao osnova za kontrolisanje dostignuća Milenijumskih razvojnih ciljeva, kako onih koji su definisani od strane UN-a tako i za 3 dodatna indikatora koje Ministarstvo smatra jako važnim za buduće praćenje.

Dodatni indikatori broj 4 i 5 su predloženi, na osnovu dvije važne inicijative Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore, koje treba da olakšaju ostvarenje jednog od glavnih principa reforme obrazovanja - princip jednakih mogućnosti za obrazovanje. Naime, utvrđeno je da obrazovanje Roma i obrazovanje djece s posebnim potrebama čine važne segmente koji su neophodni za obezbjeđenje visokog kvaliteta osnovnog obrazovanja za svu djecu.

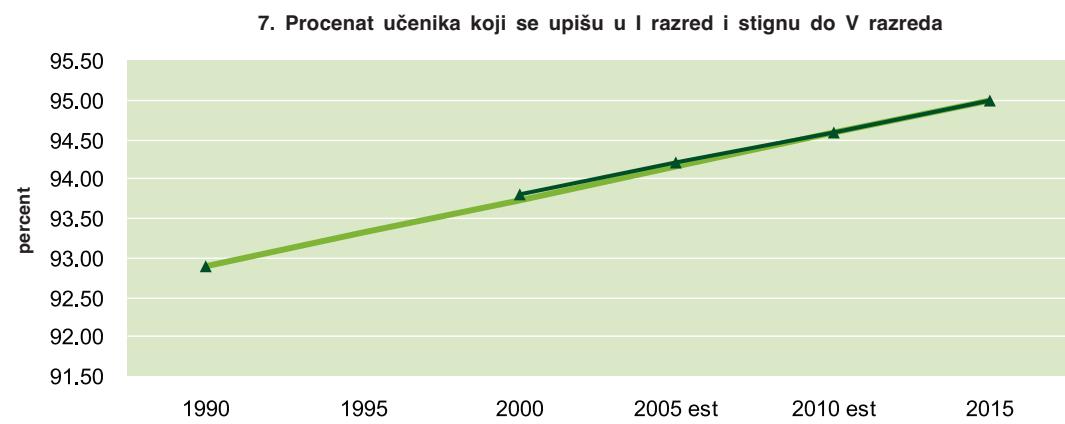
Zajedno s ovim, indikator broj 6 će, vjerujemo, omogućiti stvaranje opšte slike o ostvarivanju milenijumskog razvojnog cilja broj 2 - postizanje univerzalnog osnovnog obrazovanja.

Ipak, moglo bi se reći da podaci o obrazovanju ne zavise samo od podataka sakupljenih na način koji omogućava dosljedno praćenje, već i od podataka koje obezbjeđuje Zavod za statistiku Crne Gore na godišnjoj osnovi i na osnovu popisa.

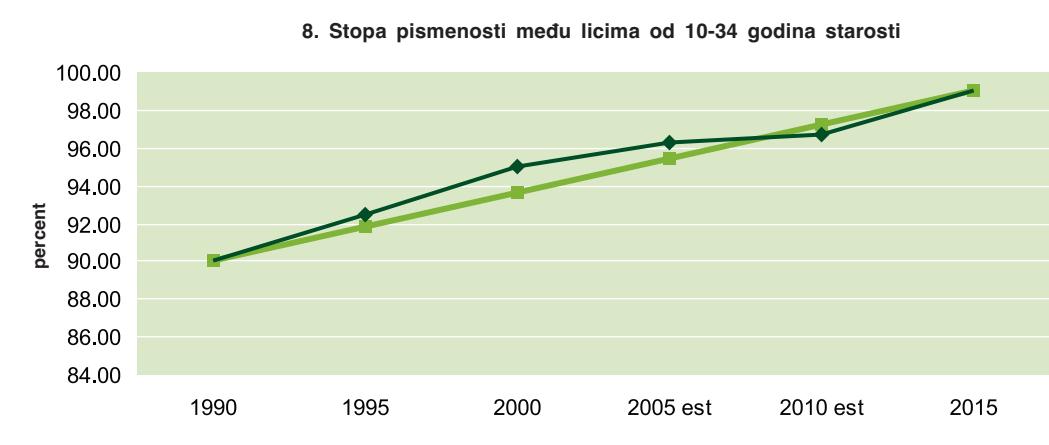
Neto stopa upisa u osnovnu školu (grafikon 6) Neto stopa upisa u osnovnu školu je relativno visoka, ali će biti marginalno poboljšanje prema cilju u 2015. godini od 99%.

Procenat učenika koji se upišu u prvi razred i stignu do petog razreda (grafikon 7) Crnogorski podaci za ovu grupu sugeriraju da su sveukupni standardi za stopu populacije koja odustaje od osnovnog obrazovanja još uvijek visoki i da je moguće ostvariti cilj do 2015.

Stopa pismenosti među licima od 10 do 34 godine starosti (grafikon 8) Stopa pismenosti u Crnoj Gori je na visokom nivou.

Indikator 1:

Neto stopa upisa u prvi razred Statistika o trendovima u osnovnom obrazovanju u Crnoj Gori smatra se potpuno nepouzdanom do 1995. i stoga indikatori ne mogu adekvatno reflektovati trendove u osnovnom obrazovanju u Crnoj Gori od 1990. godine.

Stopa upisa u osnovne škole u odnosu na ukupan broj djece do 14 godina u 2002. g. bila je 96,9%. Počevši od školske 1999. g. broj učenika u osnovnim školama je opao za oko 2% godišnje. Po opština na sjeveru Republike broj učenika u osnovnim školama se smanjuje, dok se u većim gradovima stalno povećava, što za posljedicu ima nedostatak školskih ustanova. Procenat djevojčica u osnovnim školama je 49,6% (SRRS 2003).

U Crnoj Gori ima 161 osnovna škola i 322 područna odjeljenja u ruralnim oblastima. Od ukupnog broja osnovnih škola, 22% njih ima manje od 60 učenika, što predstavlja 2% ukupnog broja osnovaca. U ovim školama zaposleno je oko 8% ukupnog nastavnog osoblja osnovnog obrazovanja, a posvećen im je srazmjeran dio budžeta. Od ukupno 478 škola i područnih odjeljenja, 280 pohađa manje od 30 učenika, 145 pohađa manje od 10, dok 10 škola pohađa samo po jedan učenik.

Indikator 2:

Procenat učenika koji se upišu u prvi razred i stignu do petog razreda Kao što je prethodno objašnjeno, pouzdana baza podataka u Ministarstvu prosvjetе i nauke Republike Crne Gore napravljena je počevši od 2001. godine. Stoga će Ministarstvo moći da obezbijedi cifre broja djece koja su upisala prvi razred i došla do petog razreda na kraju školske 2005/6. godine.

Indikator 3:

Stopa pismenosti među licima od 15 do 24 godine starosti Stopa pismenosti u Crnoj Gori je obrađena u popisima iz 1981. i 1991. godine. Nažalost, podaci predstavljeni u zvaničnim publikacijama dati su za sljedeća starosna razdoblja: 10-19, 20-34, 35-64 i preko 65 i nepoznati.

Pismenost u Crnoj Gori – broj pismenih osoba: 1981. i 1991.*

godina	ukupno		10-19		20-34		35-64		Preko 65 i nepoznati	
	Ukupno	muškarci	ukupno	muškarci	ukupno	muškarci	ukupno	muškarci	ukupno	muškarci
1981.	44633	7928	1335	515	1960	602	18802	2268	22536	4543
1991.	30443	5226	805	398	1356	512	11251	1565	17031	2760

* Izvor: UNICEF

Obrazovanje i siromaštvo Na osnovu nedavnog istraživanja o siromaštvu (koje je uključeno u SRRS) procijenjeno je da oko 4,7 % odraslih u Crnoj Gori može biti smatrano "obrazovno siromašnim", podrazumijevajući da ne pohađaju ili nijesu završili srednju školu (16-24 godine). Međutim, ključni izazov za Crnu Goru u pogledu obrazovanja nije upis nakon osnovne škole, već kvalitet školstva, odnosno u kojoj mjeri se vještine koje zahtijeva obrazovni sistem podudaraju s potrebama tržišta rada. Kod izbjeglica ovaj pokazatelj je oko 30%, a

kod raseljenih lica 8%. Siromaštvo u obrazovanju najizraženije je kod Roma – 70%. Svega 7,1% pripadnika RAE populacije trenutno pohađa neku obrazovnu instituciju. Skoro 50% RAE u Crnoj Gori govori samo albanski jezik, a veoma mali broj njih ima osnovno obrazovanje, dok su poslovi koje obavljaju najčešće bazirani na samoukim vještinama, a ne na formalno stičenom znanju.

Indikator 4:

Obrazovanje Roma predstavlja komponentu šireg prekograničnog projekta, u koji je uključena Vlada Crne Gore, a koji se zove "Dekada uključivanja Roma: 2005-2015". Vlada RCG je u januaru 2005. godine usvojila Akcioni plan za Dekadu, u okviru kojeg se tretiraju četiri prioritetne oblasti (obrazovanje, stanovanje, zdravstvo i zapošljavanje).

Problem s podacima o obrazovanju romske djece je prouzrokovao činjenicom da se prilično razlikuju podaci sa popisa i podaci koje je Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore sakupilo od sektora romskih nevladinih organizacija. Zvanični podaci o romskoj populaciji na popisu 2003. pokazuju da se samo 2875 građana izjasnilo kao Romi, dok romske nevladine organizacije barataju ciframa od približno 20.000 Roma koji trenutno žive u Crnoj Gori. Uz ovo je neophodno uzeti u obzir činjenicu da su oko 14.600 njih domicilni Romi, dok je oko 5600 Roma izbjeglica i raseljenih lica čije dalje obrazovanje treba da se pomogne kroz obezbjeđivanje dodatnih časova, potrebnih za savladavanje jezičke barijere.

Ipak, Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore pokušava da nađe mehanizme koji će olakšati potpunu pokrivenost osnovnog obrazovanja za svu djecu, stvaranjem baze podataka, obezbjeđivanjem besplatnih udžbenika, obezbjeđivanjem besplatnih časova jezika i drugim aktivnostima.

Ove aktivnosti su dovele do značajnog povećanja upisa romske djece u prvi razred osnovne škole (kao što je prikazano u tabeli). Sve dok ne budu dostupni podaci o sveukupnoj romskoj populaciji u Crnoj Gori, cifre koje ima Ministarstvo prosvjete i nauke neće dati jasnú sliku o pokrivenosti osnovnog obrazovanja.

Broj romske djece koja pohađaju osnovne škole u Crnoj Gori

Školska godina	2001/02.	2002/03.	2003/04.
	536	826	1006

Broj romske djece koja su upisala prvi razred

Školska godina	2002/03.	2003/04.
	299	354

Obrazovanje RAE Od ukupne crnogorske populacije, 3,3% čine predstavnici romske etničke zajednice. U romskim porodicama stopa nataliteta je relativno visoka, dok je procenat djece koja idu u školu mali, a procenat nepismenosti iznosi 76%. Tokom 2002. g. redovnu osnovnu školu pohađalo je samo 1% učenika romske nacionalnosti, a skraćeno obrazovanje samo 0,5% učenika. Uključivanje romske populacije u obrazovni sistem predstavlja problem uslijed

visokog stepena nepismenosti i niskog ekonomskog statusa roditelja, neadekvatne regulative, nedostatka prostorija i odgovarajuće obučenog nastavnog osoblja. Zbog teške ekonomske situacije, mnoge RAE porodice žive u ekstremno lošim uslovima i siromaštvo, djeca u nekim sredinama nemaju elementarne uslove higijene, niti uslove za normalan psihofizički razvoj. Romski djeca pohađaju školu samo u 12 od 21 crnogorske opštine. U prvom razredu osnovnih škola broj djece je znatno veći nego u višim razredima, gdje broj postepeno opada.

Indikator 5:

Reforma sistema obrazovanja djece s posebnim potrebama je u toku, kao dio šireg programa reforme obrazovanja. Jedan od glavnih zadataka ove reforme je stvoriti sistem snažne saradnje među sektorima: zdravstva, socijalnog staranja i obrazovanja.

Ova saradnja treba da obezbijedi podatke o trenutnom broju djece s posebnim potrebama koja su uključena u redovno školovanje, u slučajevima kada je to moguće i u skladu s individualnim sposobnostima učenika.

Procjenjuje se da 10% ukupne populacije ima neku vrstu poremećaja, što znači da se može očekivati da u Crnoj Gori ima oko 20.000 djece sa određenim oboljenjima. Prema dokumentu pod nazivom "Jugoslovenski plan aktivnosti za djecu do 2000. godine (i nadalje)", koji je usvojila Vlada bivše Savezne Republike Jugoslavije u decembru 1996, procijenjeno je da oko 142.700 djece ima razvojna oboljenja, od kojih je najmanje 5% iz Crne Gore, što znači ne manje od 7000.

Ipak, procjenjuje se je da u ovom momentu ima negdje oko 500 djece koja imaju posebne potrebe i koja se mogu integrisati u obrazovni sistem putem: a) posebnih individualizovanih nastavnih planova i b) specijalnih institucija koje brinu o djeci s posebnim potrebama.

Trenutno je 67 djece uključeno u programe za obrazovanje djece s posebnim potrebama u 12 redovnih osnovnih škola u Crnoj Gori, 96 djece pohađa specijalna odjeljenja unutar redovnih škola, dok je 317 djece uzrasta osnovne škole zbrinuto u specijalnim institucijama.

Indikator 6:

Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore smatra da je ovaj pokazatelj presudan za nadzor progresa Milenijumskih razvojnih ciljeva. Prvi pouzdani podaci o ovome biće dostupni krajem školske 2008/9. godine.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Izazovi za budućnost Najrelevantniji izazovi za Crnu Goru u oblasti obrazovanja su: (i) unapređenje kvaliteta obrazovnog sistema i (ii) uvođenje profesionalnih standarda znanja i vještina koji se traže na tržištu rada. Pored toga, problem je i u tome što visoko obrazovani ljudi napuštaju zemlju u potrazi za boljim poslom ili dodatnim obrazovanjem.

Pored zastarjelih nastavnih planova i programa, postojeći obrazovni sistem nije efikasan u pružanju usluga obrazovanja po evropskim standardima. Očigledni problemi su slabo učešće djece odgovarajućeg uzrasta u predškolskom obrazovanju, prenatrpani kapaciteti gradskih škola, kao i neiskorišćeni kapaciteti ruralnih školskih ustanova, smanjen broj djece koja pohađaju osnovnu školu na sjeveru Republike, neadekvatni uslovi za obuku u stručnom obrazovanju, kao i slaba organizovanost obrazovanja odraslih.

Troškovi obrazovanja i dostupnost Iako je osnovno obrazovanje besplatno, ono ne obuhvata privatne troškove za neophodne udžbenike, školski pribor i ostali materijal. Ovi trošovi predstavljaju značajnu stavku za siromašne, posebno na sjeveru Republike, u ruralnim sredinama, kao i za neke grupacije kao što su Romi i izbjeglice. To je često i osnovni razlog njihove isključenosti iz obrazovnog sistema ili razlog njihovog odustajanja. Roditelji za jedno dijete u prosjeku potroše 87 eura na udžbenike i školski pribor za jednu školsku godinu. U srednjem obrazovanju samo udžbenici u prosjeku koštaju 66 eura. Troškovi za radne sveske, pribor i drugi materijal neophodan za različite pozive u okviru stručnog obrazovanja, dodatno povećavaju troškove roditelja. S obzirom na činjenicu da Ministarstvo prosvjete i nauke obezbeđuje određene subvencije za udžbenike, roditelji plaćaju samo 60 % stvarne cijene.

Poboljšati školske ustanove Mrežu školskih ustanova u Crnoj Gori čini 612 školskih ustanova koje su osposobljene za održavanje nastave, dok ostalih 153 nisu više u funkciji realizacije obrazovnog procesa. U školama gdje se održava nastava uslovi su različiti. Iako se godišnje za njihovo održavanje odvaja značajan dio sredstava, posmatrano uopšte, uslovi ovih ustanova nisu zadovoljavajući (problemi kod konstrukcije školskih krovova, problemi sistema za grijanje, opreme za vodosnabdijevanje i sistema otpadnih voda).

Evidentno je stalno opadanje broja učenika na sjeveru Republike, tako da se postavlja i problem održavanja velikih objekata sa izrazito malim brojem učenika. S druge strane, broj učenika se u većim mjestima stalno povećava, te se zbog toga javlja problem nedovoljnog broja školskih objekata. Kada je riječ o investicijma i održavanju, neke objekte treba renovirati, a neke nadograditi. U slučajevima gdje rekonstrukcija velikih objekata nije racionalna zbog malog broja učenika, predviđena je izgradnja jedinstvenih manjih montažnih objekata, koji bi riješili problem ovih isturenih odjeljenja.

Reforma sistema obrazovanja Reforma obrazovnog procesa, koja je počela sredinom 1999. g., obuhvata sve nivo obrazovanja. Ciljevi reforme su dvostruki: socijalni i obrazovni. Socijalni cijevi uključuju osposobljavanje stanovništva da daje sopstveni doprinos ekonomskom rastu (porast socijalnog proizvoda, zaposlenost, poboljšanje životnog standarda itd.), da ima odgovorne stavove utemeljene na principima i normama građanskog i demokratskog društva i da bude spremno za doživotno sticanje znanja kako bi se prilagodili zahtjevima tržišta rada. Kada govorimo o obrazovnim ciljevima, tu spadaju: (i) visok stepen prolaznosti đaka i studenata, uz sticanje kvalitetnog znanja; (ii) povećan stepen upisa i završetka školovanja nakon završenog osnovnog obrazovanja; (iii) povećan broj đaka i studenata koji će sticati, zadržavati, razumijevati i primjenjivati stečena znanja i vrline i (iv) zadovoljni i motivisani nastavnici.

Reforma obrazovanja se sprovodi na principima decentralizacije postojećeg sistema, jednakim pravima na obrazovanje za sva lica, bez obzira na pol, socio-kulturno porijeklo, vjeru, fizičke i psihološke karakteristike itd., kao i mogućnošću izbora u skladu sa ličnim sposobnostima. Reforma takođe podrazumijeva uvođenje standarda, sistema obezbeđenja kvaliteta, razvoj ljudskih resursa, doživotno obrazovanje, fleksibilnost, vertikalni i horizontalni transfer unutar sistema, prilagođavanje programa nivoima obrazovanja, interkulturalizaciju i postepeno uvođenje promjena.

Novi obrazovni sistem biće osmišljen tako da odgovori na individualne potrebe svakog djeteta, kao i potrebe različitih ciljnih grupa, posebno onih koje su žrtve socijalne diskriminacije. Visoko rizične grupe, koje su u nezavidnom položaju po pitanju sticanja adekvatnog nivoa obrazovanja, predstavljaju izbjeglice, djeca iz ruralnih sredina, Romi, djeca s posebnim psihološkim i fizičkim potrebama, kao i ona koja su pod tuđom njegom.

Omogućavanje uspješnog završavanja osnovne škole i nastavak obrazovanja realizovaće se: definisanjem posebnih stimulativnih uslova za djecu siromašnih porodica, dodatnom podrškom za romske porodice čija djeca pohađaju školu, obezbjeđivanjem dodatnih uslova za djecu izbjeglice. Neki od vidova podrške bili bi besplatni udžbenici, kupovina po povoljnim cijenama u nekoliko mjesecnih rata, kao i pozajmljivanje knjiga iz školske biblioteke. U školama koje se nalaze u sredinama gdje je siromaštvo više zastupljeno obezbijediće se jedan besplatan obrok. Takođe će se obezbijediti besplatan prevoz školskim autobusima djeci koja žive daleko od škole, kao i popravka puteva. Izgradnja i rehabilitacija školskih objekata, opremanje škola neophodnom didaktičkom opremom, kao i intenziviranje vannastavnih programa omogućiće poboljšanje kvaliteta nastavnog procesa.

Potrebno je osmisiliti streteški plan sistema kontinuiranog usavršavanja svih stručnjaka u obrazovanju. Proces obuke treba da je povezan s politikom plaćanja. Plate treba uskladiti u odnosu na nivo spreme i nagraditi one koji usvajaju inovativne tehnologije ili rade s Romima, u ruralnim oblastima ili s djecom s posebnim porebama. Akcenat treba staviti na unapređenje vještina menadžera u rukovođenju školama, njihovoj povezanosti s lokalnim zajednicama i njihovoj ulozi u izradi nastavnih programa. Za nastavnike koji direktno rade s djecom s posebnim potrebama, posebno za one koji rade s romskom djecom, treba organizovati kako početnu obuku, tako i obavezni nastavak obrazovanja i obuke.

Mnoga znanja i vještine koje učenici stiču tokom stručnog obrazovanja i obuke ne odgovaraju zahtjevima tržišta. Realizacija novog koncepta stručnog obrazovanja ide u sljedećim pravcima: (i) u okviru stručnog obrazovanja treba uvesti određene oblike rada i nastavne metode koji pružaju trajno i primjenljivo znanje; (ii) dato obrazovanje treba da ponudi znanja i kompetencije koje će omogućiti brzo prilagođavanje promjenama u procesu rada; (iii) nastavne programe treba pripremati na modularnim principima; (iv) treba usvojiti legislativu koja omogućava uspostavljanje sertifikacionog sistema; (v) uključiti socijalne partnere u proces upravljanja, donošenja odluka i finansiranje stručnog obrazovanja.

CILJ 3

PROMOVISANJE RAVNOPRAVNOSTI POLOVA I OSNAŽIVANJE POLOŽAJA ŽENA

Zadatak # 4: Eliminisati polni disparitet u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju, po mogućnosti do 2005, i na svim nivoima obrazovanja najkasnije do 2015. Indikatori	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
9. Odnos dječaka i djevojčica u osnovnom, srednjem i višem/visokom obrazovanju	94.8*	107.0 **	100.0	100.0
10. Odnos pismenih osoba ženskog i muškog pola 15-24 godine starosti	nedo-stupan	nedo-stupan	nedo-stupan	nedo-stupan
11. Udio žena zaposlenih u nepoljoprivrednom sektoru	37.3%***	41.6%**	44.4%	50.0%
12. Procenat mesta u nacionalnom parlamentu koja zauzimaju žene	3.2*	10.3%**	16.9%	30.0%

*MONSTAT

** Strategija razvoja i redukcije siromaštva

***UNDP

TRENDOVI I TRENUTNI STATUS

Odnos dječaka i djevojčica u osnovnom, srednjem i višem/visokom obrazovanju

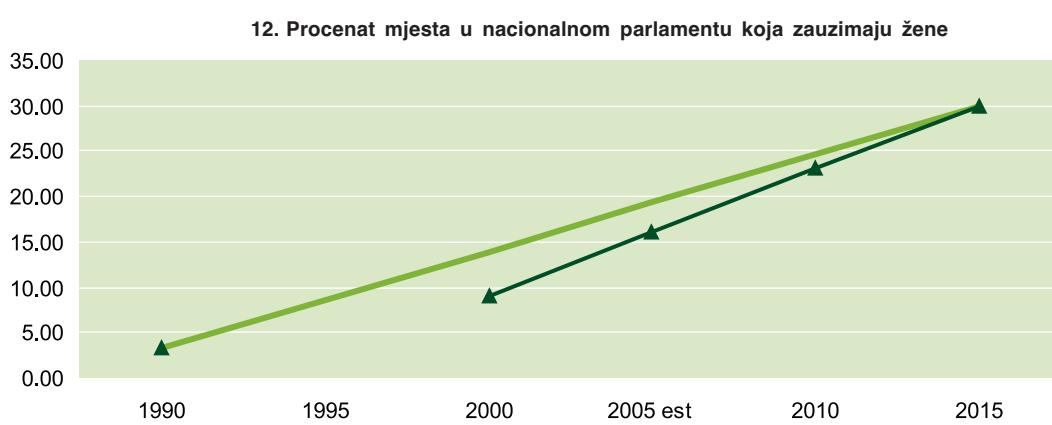
Samo je dostupna djelimična informacija, koja navodi da je procenat djevojčica (u 1990. godini) bio niži od dječaka, a u 2000. godini cilj je praktično bio postignut.

Odnos pismenih osoba ženskog i muškog pola 15-24 godine starosti

Podaci nijesu dostupni.

Udio žena zaposlenih u nepoljoprivrednom sektoru Pozitivni su trendovi žena kao nepoljoprivredne radne snage i ilustruju značaj žena kao članica populacije koje zarađuje prihod.

Procenat mesta u nacionalnom parlamentu koja zauzimaju žene (grafikon 12) Cifre pokazuju porast u učeštu žena u političkom procesu.

Ekonomski položaj žena Na osnovu različitih istraživanja, pokazatelji nepovoljnog ekonomskog položaja žena u Crnoj Gori su:

- Oko 53% žena je zaposleno, 31% radi u neformalnom sektoru ili traži posao, a 16% nije nikada radilo. Najpopularniji posao je u administraciji i trgovini. Samo 7,2% obavlja neki od menadžerskih poslova u preduzećima.
- Žene u prosjeku imaju za 18 % nižu zaradu od muškaraca.
- Stopa nezaposlenosti žena je veća nego kod muškaraca i kreće se oko 38% .
- Otežani su uslovi za zapošljavanje.
- Žene duže čekaju na posao.
- Otvorena i prikrivena diskriminacija prisutna je u profesionalnom napredovanju (što je viši nivo to je manje žena).
- Veća je vjerovatnoća da će biti izložene siromaštvo, zato što poslije razvoda djelimično ili u cijelini izdržavaju djecu, kao i zbog vanbračnog rađanja.
- Veća je vjerovatnoća siromaštva u starosti, kao posljedica manjeg relativnog broja žena penzionera i nižih penzija (zbog veće nezaposlenosti i nejednakosti u dohocima).
- Niže su kvalifikacije i obrazovanje, naročito starijih kategorija, dok se djevojke sve više opredjeljuju za dalje školovanje.
- Žene mnogo češće spadaju u kategoriju zaposlenih nego u kategoriju poslodavaca, u odnosu na muškarce (bar dva puta).
- Izrazito je veliki udio žena u kategoriji "izdržavanih članova domaćinstva".
- Izrazito je velika razlika u neplaćenom domaćem radu između muškaraca i žena.

Nejednakost polova u Crnoj Gori predstavlja određene probleme koji zahtijevaju hitnu pažnju. Na primjer, polni aspekt siromaštva se može tretirati kao pitanje smanjenja siromaštva među ženama, bez obzira na to da li je siromaštvo posljedica opštih faktora ili polne diskriminacije.

U Crnoj Gori, u ovom trenutku, problem ravnopravnosti polova nije moguće adekvatno statistički kvantifikovati. Na osnovu posebnih statističkih podataka, činjenica prezentovanih u medijima, iskustava NVO-a i pojedinih istraživanja može se zaključiti da:

- visoki stepen polne diskriminacije, na štetu žena, postoji u tradicionalističkom pristupu nasljednim pravima
- u pogledu izbora zanimanja postoji polna diskriminacija u širokom spektru profesija (posebno izražena u tekstilnoj industriji, zdravstvenim ustanovama, školstvu, državnim institucijama itd. a žene, u principu, pokrivaju slabije plaćena radna mjesta)
- u sferi odlučivanja u društvu, dakle u politici, menadžerskim i upravnim poslovima postoji jasna i lako dokaziva diskriminacija na štetu žena
- direktna polna diskriminacija u procesu obrazovanja nije izražena, mada postoji stereotipna podjela na "ženska" i "muška" zanimanja
- nasilje nad ženom, bilo da se radi o fizičkoj ili mentalnoj torturi, predstavlja još jedan lako prepoznatljiv oblik diskriminacije u Crnoj Gori
- razne društvene anomalije koje prate proces tranzicije, a posebno siromaštvo, dovele su do učestalog prisilnog narušavanja dostojanstva ličnosti u vidu svodenja žene na seksualni objekat
- u porodici se polna diskriminacija ogleda kako u izboru poslova i intenzitetu angažmana tako i u inferiornom odnosu pri planiranju porodice.

Trgovina ljudima je ozbiljan međunarodni problem s posebnim implikacijama u jugoistočnoj Evropi. Zbog svog geografskog položaja, Crna Gora je postala zemlja tranzita za žrtve trgovine koje dolaze iz istočne Evrope i sa Balkana na putu za zemlje Evropske unije.

Iako su sve žrtve, kojima je pružena pomoć u Crnoj Gori, uglavnom bile mlade žene i djevojke koje su radile u "seks industriji", žrtve trgovine mogu biti i muškarci, dječaci i djevojčice eksploratišani za prostituciju, prisilni rad, prošenje ili čak za vađenje i prodaju njihovih organa.

U nastavku je tabela napravljena zavisno od zemlje porijekla žrtvi koje su identifikovane i kojima je pružena pomoć u Crnoj Gori:

Zemlja porijekla	2000.	2001.	2002.	Jun 2003.	Ukupno
Gruzija	0	0	1	0	1
Makedonija	1	0	0	0	1
Moldavija	7	1	2	0	10
Rumunija	3	2	3	0	8
Srbija	3	1	3	1	8
Ukrajina	0	1	0	1	2
Ukupno	14	5	9	2	30

Podaci IOM-a i Sigurne ženske kuće

Većina žrtava trgovine ljudima stranog porijekla kojima je pružena pomoć od 2001.¹⁴ u Crnoj Gori bila je između 18 i 24 godine starosti i to od njih 16, 19% je bilo maloljetno (između 14 i 17 godina starosti); 44% je bilo između 18 i 24 godine starosti, 25% je bilo između 25 i 30, a 14% je bilo staro preko 30 godina. Procenat odraslih žena preko 24 godine u trenutku njihove identifikacije i obraćanja za pomoć (39% slučajeva) visok je u poređenju sa ciframa iz drugih zemalja u regionu.

Od 3 žrtve trgovine ljudima porijeklom iz Crne Gore, kojima je pružena pomoć od 2001. godine, dvije su bile maloljetne (između 14 i 17 godina), a jedna je bila između 18 i 24 godine.

U 2004. godini, IOM je pružio pomoć za 6 žrtava trgovine ljudima, dvjema ženama i četvorici muškaraca. Pet ih je bilo iz Ukrajine.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

PROGRAMI za promovisanje polne ravnopravnosti i osnaživanje žena Ostvarenje sljedećih rezultata direktno promoviše polnu ravnopravnost i osnaživanje žena:

- Omogućavanje pristupa obrazovanju za djevojčice iz grupa siromašnih
- Promovisanje ženskih prava
- Podrška za ostvarivanje efikasnog javnog sektora koji je usmjeren na ljudе koji teže većoj zastupljenosti žena u vlasti i drugim javnim institucijama u skladu s međunarodnim standardima
- Snažna podrška ženskim volonterskim organizacijama, itd.
- Ohrabrivanje političke zastupljenosti žena u centralnoj i lokalnoj vlasti

CILJ 4 SMANJENJE SMRTNOSTI DJECE

Zadatak # 5: Smanjiti za dvije trećine, u periodu između 1990. i 2015. godine, stopu smrtnosti djece do pet godina starosti. Indikatori	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
13. Stopa smrtnosti djece do pet godina starosti	18.3*	12.5*	11.9***	8***
14. Stopa smrtnosti novorođene djece	15.31*	11.1*	10.7***	7***
15. Procenat jednogodišnje djece koja su vakcinišana protiv boginja	84.8% **	91,9%***	92.0%***	97%***

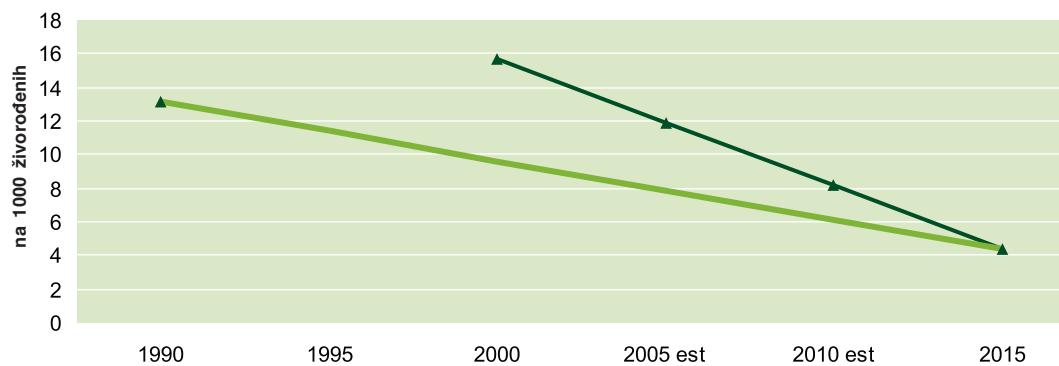
*Monstat, Statistički godišnjak 1992 (str. 282), 2002 (str. 223), Republički zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica

**Izvještaj o izvršenim imunizacijama protiv zaraznih bolesti po opštinama u SR Crnoj Gori, 1991 (str. 7 – 9), Zavod za zdravstvenu zaštitu Titograd

***Izvještaj o izvršenim imunizacijama protiv zaraznih bolesti u Crnoj Gori (str.19) Zavod za zdravstvenu zaštitu Podgorica/sada Institut za zdravlje CG

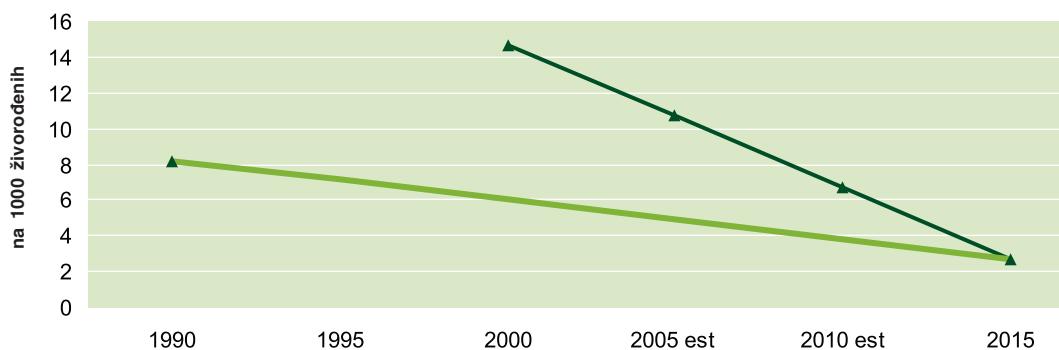
TRENDovi I TRENUtNI STATUS

13. Stopa smrtnosti djece do pet godina starosti

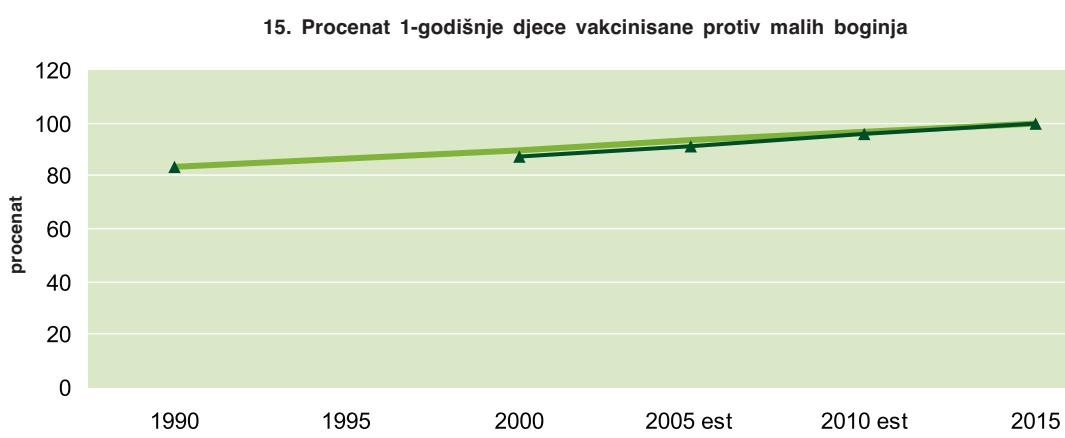
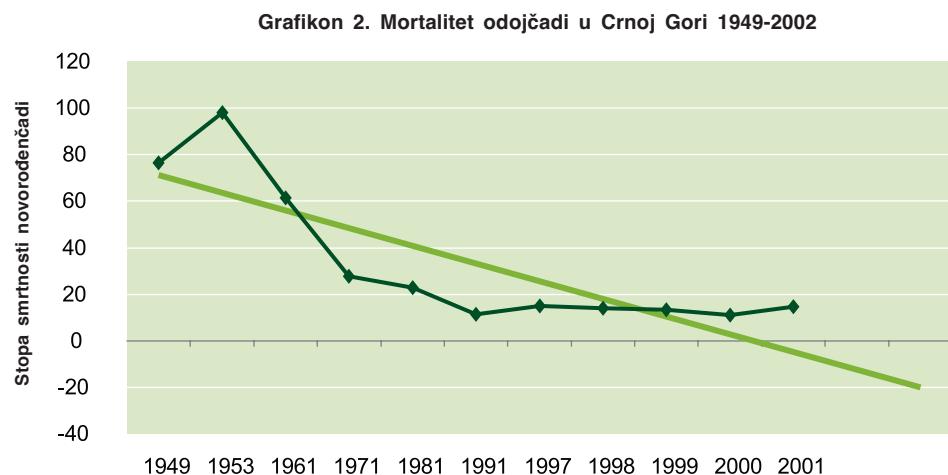

Stopa smrtnosti djece do pet godina starosti (grafikon 13) Uprkos određenom usporenju trenda smanjenja smrtnosti djece ispod pet godina starosti u periodu između 1990. i 2000. godine (u tom periodu odvijala su se ratna dešavanja u okolini, priliv velikog broja izbjeglih i raseljenih lica, ekonomski sankcije i značajan pad BDP-a), dostizanje postavljenog cilja u 2015. godini je moguće.

14. Stopa mortaliteta odojčadi

Mortalitet odojčadi (grafikon 14 i sljedeći grafikon) Analiza mortaliteta odojčadi u Crnoj Gori ukazuje na tendenciju pada od 1950. godine, pri čemu su postojale izvjesne oscilacije u vrijednostima ovog pokazatelja. Najniža vrijednost stope mortaliteta odojčadi zabilježena je 2002. godine, kada je iznosila 10,8 umrle odojčadi na 1000 živorođenih. Odojčad najviše umiru u perinatalnom periodu (ova stopa predstavlja odnos zbiru mrtvorodenja i umiranja u prvoj nedjelji života na 1000 porođaja). Stopa umiranja odojčadi u perinatalnom periodu (za 2002. godinu) iznosila je 10,82 promila u neonatalnom periodu - 8,1, dok je stopa umiranja odojčadi u postneonatalnom periodu iznosila 2,71 promila. Osnovni uzroci smrти odojčadi bili su vezani za stanje tokom porodajnog perioda (77,17%).

Procenat jednogodišnje djece koja su vakcinisana protiv boginja (grafikon 15) Izvještaji o vakcinisanju protiv malih boginja pokazuju rastući trend i veliku vjerovatnoću postizanja cilja od 97% djece koja će biti vakcinisana do 2015. godine.

Istraživanja sprovedena u 2003. godini (UNICEF-ova istraživanja) pokazuju da je procenat jednogodišnje djece vakcinisane protiv DTP-a 90,5%, procenat jednogodišnje djece vakcinisane protiv tuberkuloze 96,8%, a procenat jednogodišnje djece vakcinisane protiv poliomelitisa 90,5%.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Svi indikatori pokazuju da su Milenijumski razvojni ciljevi u velikoj mjeri već postignuti u periodu do 1990. i 2000. godine i glavni predmet pažnje u narednom periodu će biti ekstremno siromašne grupe i izolovani geografski regioni.

Ostvarenje ciljeva i smanjenje stope smrtnosti djece treba da se postignu kroz:

- poboljšan pristup kvalitetnoj primarnoj zdravstvenoj zaštiti za osjetljive grupe
- održavanje i dalje unapređivanje Programa obaveznih imunizacija za djecu, a posebno za teže dostupne populacije
- posebnu dodjelu sredstava iz budžeta za djecu iz najsramašnjih porodica za obezbjeđenje potpune zaštite (zdravstvena, socijalna, obrazovna, itd.)
- pružanje odgovarajuće brige za svu djecu, a posebno djecu s posebnim potrebama, na lokalnom nivou.

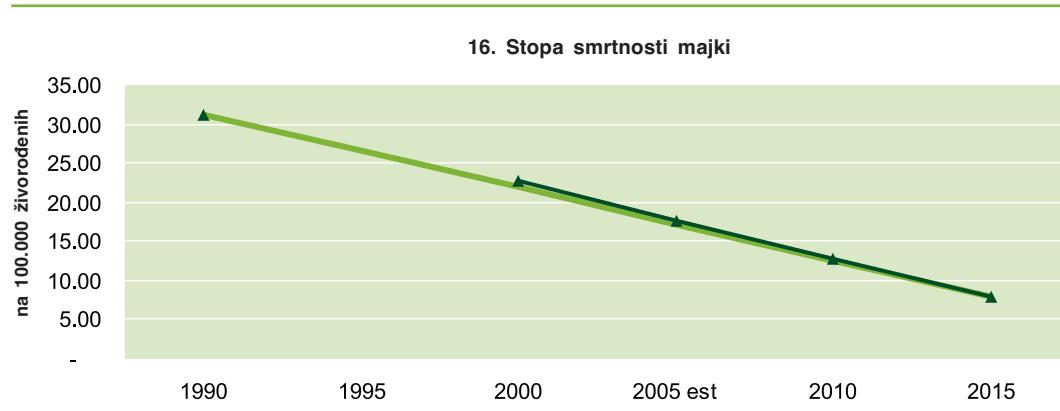
CILJ 5
POBOLJŠANJE ZDRAVSTVENOG STANJA MAJKI

CILJ # 6 – Smanjiti za tri četvrtine, u periodu između 1990. i 2015. godine, stopu smrtnosti majki.	1990.	2000.	2005. est	2015. cilj
Indikator				
16. Stopa smrtnosti majki*	31.22**	22.66**	17.71***	10***
17. Procenat porođaja kojima prisustvuje obučeno medicinsko osoblje	96.4% **	99.1%**	100.0% ***	100.0%***

*Stopa se izračunava na 100.000 živorođene djece.

**Monstat, Statistički godišnjak 2003, Zavod za statistiku Crne Gore, Podgorica 2003, str. 54

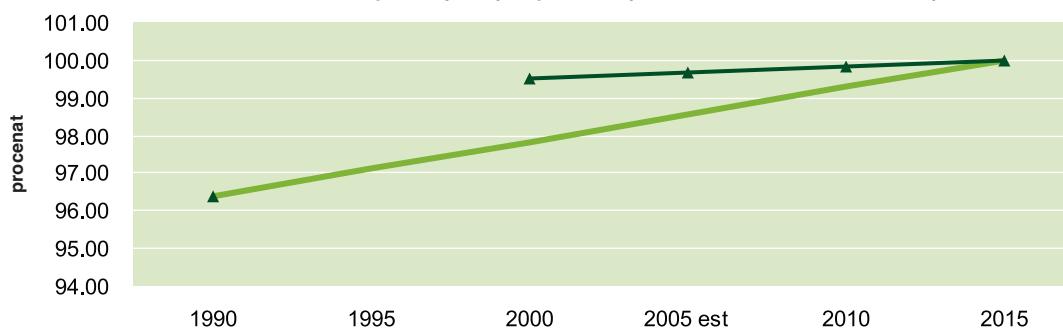
*** Institut za zdravlje Crne Gore

TRENDovi I TRENUTNI STATUS

Stopa smrtnosti majki (grafikon 16) Stopa smrtnosti majki pokazuje opadajući trend, zbog čega se smatra da je cilj za 2015. ostvarljiv.

Stopa smrtnost majki predstavlja broj umrlih žena zbog komplikacija u trudnoći, na porođaju i u puerperijumu na 1000 živorodene djece. Stopa mortaliteta majki odslikava sve rizike po zdravlje majke tokom trudnoće, na porođaju i u puerperijumu (šest nedjelja nakon porođaja). Smrtnost majki je pod neposrednim uticajem socijalno-ekonomskih uslova života, zdravstvenog stanja majke prije trudnoće, pojave komplikacija tokom trudnoće i na porođaju, kao i dostupnosti i korišćenja zdravstvene službe, posebno prenatalne i opstetričke zdravstvene zaštite. Stopa mortaliteta majki se ne evidentira posebno, a prema podacima vitalne statistike u 2001. godini umrle su dvije žene od posljedica trudnoće, babinja i porođaja. Nakon 2001. godine nije bilo evidentiranih slučajeva umiranja majki kao posljedice trudnoće, porođaja i babinja.

17. Procenat porođaja kojim prisustvuje obučeno medicinsko osoblje

Procenat porođaja kojima prisustvuje obučeno medicinsko osoblje (grafikon 17) Trend i procenti ovog pokazatelja su već zadovoljavajuće visoki i prilagođavaju se najboljim međunarodnim standardima.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Poboljšanje zdravstvene zaštite majki može se ostvariti:

- boljim pristupom kvalitetnoj primarnoj zdravstvenoj zaštiti i razvojem protokola za integrisano zdravlje majki i sigurno materinstvo (naročito za ugrožene grupe)
- razvojem programa za sprečavanje nemara prema majci i djetetu i podizanjem svijesti o ženskim pravima

CILJ 6
BORBA PROTIV HIV/AIDS-A, MALARIJE I DRUGIH BOLESTI

HIV/AIDS

Zadatak # 7: Zaustaviti do 2015. godine i započeti aktivnosti na smanjenju širenja HIV/AIDS-a. Indikatori	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
18. Prisutnost virusa HIV među trudnicama 15-24 godine starosti	0.00	0 .00	1.00	5.00
19. Stopa primjene kontraceptivnih sredstava	52.7*	52.7	55.1**	75%**
20. Broj djece-siročadi čiji su roditelji umrli od HIV/AIDS-a	0	2 slučaja **	2	5

*UNICEF

**Institut za zdravlje Crne Gore

TRENDOVI I TRENUTNI STATUS

Pojava HIV/AIDS-a među trudnicama uzrasta 15-24 godine je, prema zvaničnim podacima, veoma niska u Crnoj Gori (učestalost za sada iznosi 0), a očekuje se blagi porast broja inficiranih trudnica (uzrasta 15-24) u narednom periodu (očekuje se da će biti 5 trudnica uzrasta 15-24 godine koje će biti HIV pozitivne).

Stopa primjene kontraceptivnih sredstava je procijenjena na oko 52.7% u 2000. godini, a do 2015. godini se očekuje postepeni porast do vrijednosti od 75%.

Broj djece siročadi čiji su roditelji umrli od HIV/AIDS-a za sada iznosi 2. Do 2015. godine očekuje se blagi porast (procjena je do 5 djece).

Prioritet u grupi zaraznih oboljenja svakako ima **HIV inficiranost i obolijevanje od AIDS-a**, zbog sve veće prisutnosti rizičnog ponašanje među mladima. Iako je broj registrovanih slučajeva HIV/AIDS-a nizak, siromaštvo, nezaposlenost, porast prostitucije i narkomanije, koji su prisutni u Crnoj Gori, mogu da vode rapidnom povećanju broja inficiranih HIV-om. Prema posljednjim dostupnim podacima (decembar 2004. godine), od 31 žive osobe koje su inficirane HIV-om, njih 11 ima sidu. Među prijavljenim slučajevima, u 45% slučajeva radi se o heteroseksualnom prenosu, a u 26% slučajeva su u pitanju biseksualci odnosno homoseksualci, u 7% slučajeva se radi o intravenoznim narkomanima, i u 5% slučajeva infekcija je prenesena s majke na dijete. Trenutno ne postoji sistematsko praćenje infekcije HIV/AIDS-om, osim kod dobrovoljnog davanja krvi. Za sada je registrovano dvoje djece koja su postala siročad jer su im roditelji umrli od HIV/AIDS-a.

U toku je izrada regulative za uspostavljanje povjerljivog dobrovoljnog testiranja na HIV/AIDS, uz savjetovanje prije i poslije testiranja. Takođe, razvijaju se programi obrazovanja omladine o reproduktivnom zdravlju i prevenciji polno prenosivih infekcija.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

AIDS Zbog povišnog stepena ugroženosti stanovništva i sve prisutnijih faktora rizika, nameće se bojazan širenja epidemije HIV/AIDS-a. Ekspertski proračuni širenja bolesti daju vrijednost koja je od šest do jedanaest puta veća od postojeće. Usljed postojanja snažne potrebe za koordinisanom akcijom u cilju prevencije ove opake bolesti, Vlada Republike Crne Gore osnovala je Komisiju za SIDU. Ova Komisija je definisala zajednički okvir za opštu državnu politiku i intervenciju na polju HIV/AIDS-a, uz svestranu multisektorskiju saradnju vladinog i nevladinog sektora. Osnovni zadaci ove Komisije su: strateško planiranje procesa reagovanja Vlade na pojavu HIV/AIDS-a, kao i koordinacija projekta na nacionalnom nivou u ovoj oblasti. Ovom Strategijom definisati će se odgovornost svakog pojedinog segmenta i zajednice, kojima bi se reduciralo širenje HIV infekcije i poboljšali životni uslovi onih koji su inficirani HIV-om ili oboljeni. Problem HIV/AIDS se, dakle, postavlja unutar šireg koncepta socijalne pravde, jednakosti i ljudskih prava.

MALARIIJA I DRUGE BOLESTI

Zadatak # 8: Zaustaviti do 2015. godine, i započeti aktivnosti na smanjenju broja slučajeva malarije i drugih većih oboljenja. Indikatori	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
21. Prisustvo malarije i stopa smrtnosti vezana za malariju	0.00	0.00	0.00	0.00
22. Procenat stanovništva u oblastima pod rizikom od malarije koji koristi efektivne mjere za prevenciju i lijeчењe malarije	0.00	0.00	0.00	0.00
23. Prisustvo tuberkuloze i stopa smrtnosti vezana za tuberkulozu	9.0	2.0	1.0	0.0
24. Procenat otkrivenih slučajeva tuberkuloze, koji su tretirani pod direktnim nadzorom ljekarskog tretmana	90	90	95	100

Izvor: Institut za zdravlje Crne Gore i Specijalna bolnica za plućne bolesti "Brezovik" iz Nikšića

TRENDovi I TRENUTNI STATUS

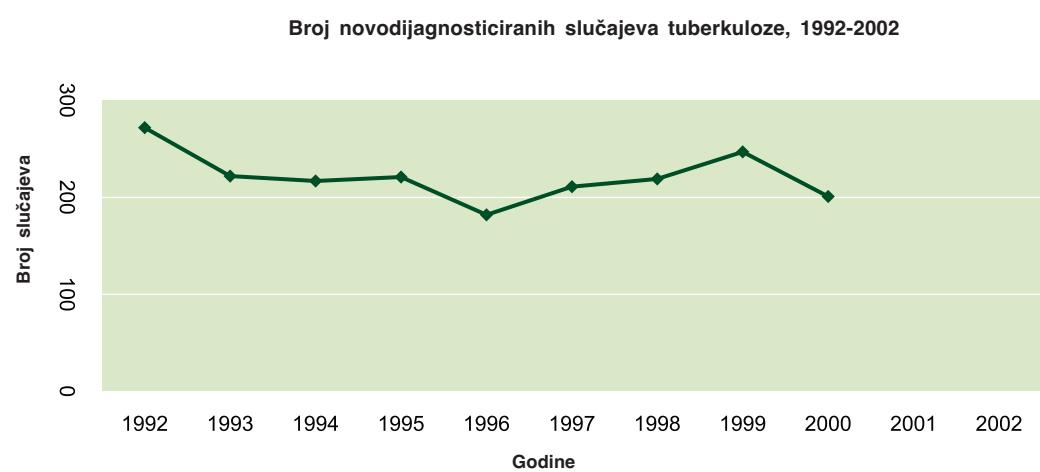
Prisustvo malarije i stopa smrtnosti vezana za malariju - nula

Procenat stanovništva u oblastima pod rizikom od malarije koji koristi efektivne mjere za prevenciju i liječeњe malarije - nula

Nijedan od gore navedena dva indikatora za malariju nije relevantan za Crnu Goru, jer je malarija u Crnoj Gori iskorijenjena. U Crnoj Gori se, s vremena na vrijeme, registruje po neki importovani slučaj (strani posjetioci ili građani koji se vraćaju iz zemalja u kojima je malarija endemska oboljenje).

Prisustvo tuberkuloze i stopa smrtnosti vezana za tuberkulozu

Broj novooboljelih od tuberkuloze svih oblika u Crnoj Gori u 2003. godini iznosio je 34,8 na 100.000 stanovnika. U prethodnoj deceniji godišnji broj novooboljelih od tuberkuloze se kretao od 182 do 297 (stopa širenja oboljenja se kretala od 28,3 do 47,0 na 100.000 stanovnika), što Crnu Goru svrstava u zemlje sa srednjim rizikom obolijevanja od tuberkuloze. Tokom 1999. godine registrovan je značajan porast broja oboljelih (mogući razlog je značajan priliv raseljenih lica sa Kosova, među kojima je registrovan jedan broj lica sa tuberkulozom). Zabrinjava pojava oboljelih od rezistentnih oblika tuberkuloze u posljednjih par godina. U 2004. godini, prema zvaničnim podacima od MDR tuberkuloze se liječilo 4 oboljele osobe, od kojih su do sada 3 umrle. Očekuje se dalji porast oboljelih od MDR oblika tuberkuloze, što može pogoršati epidemiološku situaciju u našoj zemlji (s obzirom na probleme vezane za nabavku lijekova za MDR oblike tuberkuloze, jer pozitivna lista lijekova Fonda zdravstva ne pokriva antituberkulotike za multirezistentne vrste bacila tuberkuloze).

Procenat otkrivenih slučajeva tuberkuloze, koji su tretirani pod direktnim nadzorom ljekarskog osoblja (grafikon gore) Prema smjernicama Novog nacionalnog programa za borbu protiv tuberkuloze (od 2000. godine) u inicijalnoj fazi liječenja (prva dva mjeseca), praktično svi novooboljeli od tuberkuloze su tretirani pod direktnim nadzorom. I u prethodnom periodu taj postotak je bio prilično zadovoljavajući i kretao se preko 90%.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Uzroci bolesti Analiza vodećih uzroka smrti u Crnoj Gori pokazuje da bolesti vezane za "napredne zemlje i moderan način života" preovlađuju – bolesti krvotoka i kardiovaskularne bolesti. Ovo je prikazano u donjoj tabeli.

Broj smrti od malarije i TB-a je ekstremno nizak (ovo je prikazano u narednim MRC tabelama).

Prikaz vodećih uzroka smrti stanovništva Crne Gore u 2001. godini

Grupe bolesti	Broj oboljelih	% učešća u strukturi oboljelih	Stopa mortaliteta
Bolesti sistema krvotoka	2872	52,88%	4,34
Tumori	896	16,49%	1,35
Simptomi, znaci i nenormalni klinički i laboratorijski nalazi	629	11,58%	0,95
Povrede, trovanja i posljedice djelovanja spoljnih faktora	297	5,47%	0,45
Bolesti disajnih organa	266	4,90%	0,40

Navedene grupe oboljenja u strukturi mortaliteta učestvuju sa preko 90%, dok bolesti sistema krvotoka i maligne bolesti zajedno predstavljaju više od dvije trećine uzroka smrti osoba starijih od 65 godina u Crnoj Gori. Preovladavanje kardiovaskularnih i malignih oboljenja u strukturi mortaliteta ukazuje na prisutnost rizičnog ponašanja stanovništva kao što su pušenje, alkoholizam, nepravilna ishrana, nedovoljna fizička aktivnost, ali i dejstvo faktora rizika iz okruženja (zagadenost vazduha, hrane i vode). Nedovoljno definisana stanja na trećem mjestu ove rang liste posljedica su nejasnih prijava uzroka smrti na teritoriji Crne Gore. Povrede, trovanja i posljedice spoljnih faktora ukazuju na neodgovarajuću zaštitu na radnom mjestu, u kući i na ulici.

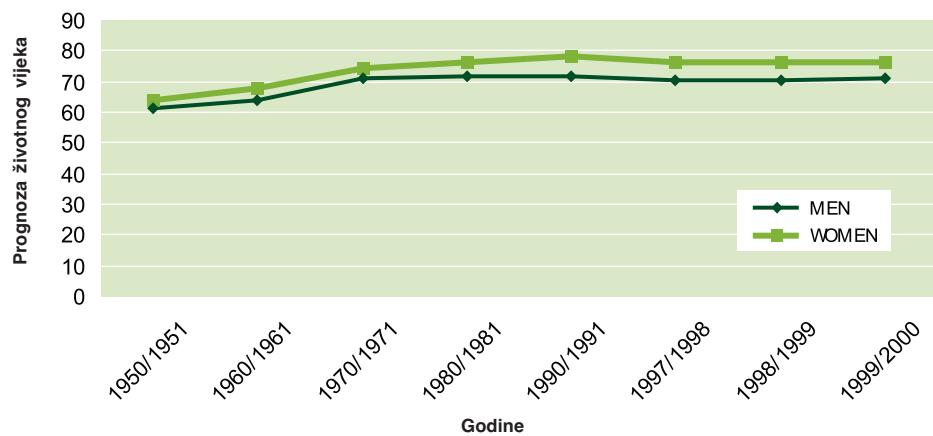
Morbiditet Analiza morbiditeta u Crnoj Gori ukazuje na to da i pored toga što zarazne i parazitarne bolesti ne predstavljaju veću prijetnju zdravlju, one su zastupljene u Crnoj Gori pojedinačno ili epidemijski (epidemije gripe). Pojedine zarazne bolesti imaju važnu ulogu u ukupnoj slici zdravstvenog stanja stanovništva, ukazuju na smjer razvoja zdravstvenih službi i značajno utiču na troškove u zdravstvenom sistemu. Zbog navedenih karakteristika tuberkuloze i AIDS-a, kao i zbog povezanosti ovih oboljenja sa socio-ekonomskim karakteristikama stanovništva, posebno je prikazano kretanje ovih oboljenja.

Zdravlje i siromaštvo Dostupnost i kvalitet zdravstvenih usluga svakako značajno odslikava profil siromaštva određenog društva. U istraživanju koje navodimo, kao glavni indikator korišten je onaj dio populacije koji je uslijed bolesti ili povrede u prethodnih 30 dana bio onemogućen da vrši uobičajene aktivnosti. Oko 6,2 % domicilnog stanovništva doživjelo je nezgodu ili bolest koja im je umanjila sposobnost za vršenje uobičajenih aktivnosti. Iako RAE žive u mnogo lošijim životnim uslovima, njihovo zdravlje nije značajnije ugroženo,

kao što bismo mogli očekivati. Oko 10% RAE, u poređenju sa po 3% izbjeglica i interno raseljenih lica, sebe smatra "zdravstveno siromašnim" – što znači da su patili od bolesti ili povreda koje su ih sprječile ili onemogućile da obavljaju redovne aktivnosti tokom 30 dana prije prikupljanja podataka. S druge strane, istraživanje je pokazalo da je većina RAE djece (94,5%) vakcinisana, što potvrđuje uspjeh zajedničke akcije zdravstvenih institucija i nevladinih organizacija u pogledu prevencije i vakcinacije djece.

Osnovni pokazatelji zdravlja uključeni su u indikatore siromaštva, a tabele Milenijumskih razvojnih ciljeva date su u dodatku. Prosječan životni vijek po rođenju – grafikon 1 dolje - (broj godina života koje će doživjeti novorođenče na bazi istih rizika mortaliteta koji su postojali na rođenju, izračunavaju se na osnovu stope mortaliteta specifičnih uzrastnih grupa, tzv. skraćene aproksimativne tablice mortaliteta) predstavlja sveobuhvatan pokazatelj zdravstvenog stanja stanovništva. U periodu 1999/2000. godine prognoza prosječnog životnog vijeka po rođenju za Crnu Goru iznosila je za žene 76,27 godina, a za muškarce 71,05 godina (grafikon 1). Analiza trenda prosječnog životnog vijeka po rođenju od 1950/1951. godine pokazuje tendenciju rasta, s izuzetkom perioda 1997/1998. godine kada ova vrijednost opada, da bi 1999/2000. godine vrijednost indikatora ponovo počela da raste. U periodu 1950-2000. godine vrijednost posmatranog pokazatelja bila je veća kod žena.

Grafikon 1. Prosječan životni vijek po rođenju u Crnoj Gori - po polovima

Budući izazovi u zdravstvu Nakon istraživanja svih oblasti prepoznatih unutar Milenijumskih razvojnih ciljeva, pokazalo se da su reforme u oblasti preventivnih zdravstvenih usluga hitno potrebne. Osnovni segmenti na koje se mora obratiti pažnja sumirani su u daljem tekstu.

Osnovni problem u prikazu zdravstvenog stanja populacije prema njihovom socijalnom statusu proizilazi iz neadekvatnog i nerazvijenog sistema izvještavanja o zdravstvenom stanju i korišćenju zdravstvenih službi od strane različitih socio-ekonomskih kategorija stanovništva. Nepostojanje registara za nezarazne bolesti onemogućava evidentiranje ugroženih grupa (malignih bolesnika, dijabetičara, bolesnika sa hroničnom bubrežnom insuficijencijom, oboljelih od psihoze). Ova činjenica značajno otežava praćenje korišćenja zdravstvenih usluga i informisanost korisnika iz ugroženih grupa o njihovim pravima iz zdravstvene zaštite. Važeći zakon o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju (na snazi je Zakon iz 1990. godine i donesen je u vrijeme samoupravljanja) nije pratio promjene u društveno-ekonomskom sistemu. Stoga postoji raskorak između proklamovanih prava iz zdravstvenog osiguranja i mogućnosti sistema da obezbijedi te usluge.

Posljednjih godina društveno-ekonomski situacija rezultirala je padom društvenog proizvoda, porastom nezaposlenosti (30%), kao i problemima vezanim za finansiranje Fonda PIO (Fond za zdravstveno osiguranje), budžeta i dr. Navedene okolnosti izazvale su problem u obezbjeđivanju potrebnih sredstava za zdravstvo. Pored toga, izdaci za lijekove i medicinski materijal u strukturi ukupnih rashoda Fonda iznose gotovo 30%, što je daleko više nego u mnogim zemljama. Oblast nabavke, propisivanja i korišćenja lijekova zahtijeva racionalizaciju, tj. jasnu strategiju.

Dodatni izvori finansiranja dobijaju se iz budžeta (koji finansira unapređenje zdravlja, prevenciju bolesti, kao i posebne programe i mјere za zdravstvenu zaštitu cjelokupnog stanovištva) i ličnog učešća osiguranika u troškovima zdravstvene zaštite, koji su iznosili manje od 1% ukupnih sredstava potrošenih na zdravstvenu zaštitu stanovništva. Troškovi za zdravstvenu zaštitu raseljenih lica i izbjeglica nijesu pokriveni odgovarajućim izvorima, tako da je po osnovu pruženih zdravstvenih usluga namijenjenih ovoj populaciji, u periodu od 2000. do 2003. godine, Fond zdravstva ostvario deficit u iznosu od 7,1 miliona eura, što bi trebalo da se pokrije iz donatorskog programa.

Kvalitet zdravstvene zaštite, kao parametar efikasnosti zdravstvenog sistema, nije istraživan. Usljed nedostatka profesionalnih standarda, lošeg informacionog sistema, kao i odsustva evaluacije ukupnog zdravstvenog programa, sistem kontrole u zdravstvu nije razvijen. Privatni sektor se ne kontroliše i još uvijek nije integriran u zdravstveni sistem.

Privatni zdravstveni sektor još uvijek nije uključen u sistem zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja. Lično učešće osiguranika u troškovima zdravstvene zaštite iznosi manje od 1% ukupnih sredstava potrošenih na zdravstvenu zaštitu stanovništva.

Pokrivenost stanovništva zdravstvenim osobljem u Crnoj Gori iznosila je 2001. g. 565 stanovnika na jednog ljekara, a u 2002. g. 549 stanovnika na jednog ljekara. Istovremeno, na jednog zdravstvenog radnika bilo je 166 stanovnika (160 stanovnika u 2002), 2453 stanovnika na jednog stomatologa (2463 stanovnika u 2002) i 6458 stanovnika na jednog farmaceuta. Broj ljekara na 1000 stanovnika iznosio je 1,71 i ima tendenciju blagog rasta. Potreba za ljekarima i pritisak na njih smanjeni su u posljednjih deset godina, ali se opterećenost stomatologa i farmaceuta u javnom sektoru značajno povećala zbog sve izraženije pojave prelaska ove kategorije zdravstvenih radnika u privatni sektor.

Pristup zdravstvenim službama stanovništva Crne Gore je na zadovoljavajućem nivou. Iako postojeći kapaciteti nijesu sačuvani, a usljud promjena socio-ekonomskih karakteristika u okruženju, došlo je do pada kvaliteta zdravstvenih usluga, intenziviranja prelaska pacijenata iz državnog u privatni sektor zdravstva, te pojave regulisanja nekih prava putem mita, korupcije i slično.

Primarna zdravstvena zaštita U jedinicama primarne zdravstvene zaštite, u toku 2002. g. ostvareno je: U službi za zdravstvenu zaštitu predškolske djece - 8,4 posjeta po djetu od 0 do 6 godina ili 6571 posjeta po ljekaru. U službi za zdravstvenu zaštitu školske djece - 2,5 pregleda po jednom školskom djetu ili 6215 posjeta po ljekaru. U službi za zdravstvenu zaštitu žena - 0,63 posjeta po ženi generativne dobi. U službi za zdravstvenu zaštitu radnika - 3,5 pregleda po jednom radniku. U službi opšte medicne i kućne njege - 2,8 pregleda po jednom stanovniku ili 7176 pregleda po jednom ljekaru.

Bolnička zdravstvena zaštita U 2001. g. procenat iskorišćenosti posteljnih kapaciteta u svim stacionarnim ustanovama Crne Gore iznosi je 76%. Posebno su opterećeni kapaciteti Specijalne bolnice za liječenje plućnih bolesti u Brezoviku. U odnosu na bolničke ležajeve

prema namjeni, iskorišćenost je bila neujednačena i kretala se od 105,7% na neurohirurgiji do 50,4% na oftalmologiji, što ukazuje na neprilagođenost strukture bolničkih ležajeva potrebama stanovništva. Prema tome, ovaj podatak može biti od značaja za preraspodjelu posteljnih kapaciteta po bolnicama i po namjenama.

Reforma zdravstvenog sistema Reforma zdravstvenog sistema će se u osnovnom konceptu zasnovati na unapređenju primarne zdravstvene zaštite, koja treba da bude osposobljena za kvalitetnije pružanje zdravstvene zaštite na lokalnom nivou, usmjerene ka porodici, a predstavljaće središte zdravstvenog sistema Republike. Osnovni ciljevi reforme su:

- Izgradnja zdrave javne politike, koja treba da uputi građane na sopstvenu odgovornost za zdravlje, što podrazumijeva: promjenu odnosa prema zdravlju, kao osnovnom ljudskom pravu, unapređenje javnog zdravlja u cilju promocije zdravlja, uspostavljanje profesionalnih i etičkih standarda u zdravstvu kroz afirmaciju ljekarske profesije, jačanje svijesti građana o zdravlju i realnu informisanost, povećanje profesionalnosti i osposobljenosti zdravstvenog osoblja.
- Snaženje jednakosti u pristupu zdravstvenim uslugama. Unapređenje zdravlja, prevencija bolesti i liječenje bolesnih prioritetni su zadaci zdravstvene službe. Razlike u zdravstvenom stanju i pristupi zdravstvenom sistemu između različitih socijalnih slojeva postoje u svim društvima. Od posebnog značaja je ove razlike ne produbljivati, već ih smanjiti kroz ciljane aktivne mjere preraspodjeli zdravstvenih dobara i resursa prema ugroženim kategorijama.
- Povećanje efektivnosti i efikasnosti zdravstvenog sistema racionalnim korišćenjem postojećih resursa: poboljšanje procesa planiranja, menadžmenta i raspodjele resursa, odnosno njihova alokacija na principu prioriteta, uz očuvanje principa jednakosti i pravičnosti u pristupu zdravstvenoj službi, posebno pristupu osjetljivih grupa; fokus na primarnoj zdravstvenoj zaštiti koju pružaju ljekari opšte prakse i njihovi timovi, a koju podržava fleksibilni bolnički sistem, uključujući preraspodjelu bolničkih postelja u skladu s opterećenošću postojećih posteljnih kapaciteta; postepeno uvođenje informacionog sistema u cilju formiranja integrisane mreže; podrška procesu privatizacije zdravstvenih službi, uz strogo definisan monitoring privatnog sektora.
- Poboljšanje kvaliteta usluga u zdravstvu, posebno za socijalno ugrožene grupe, koje treba da imaju obezbijedenu zdravstvenu zaštitu istog kvaliteta kao i drugi dijelovi populacije.

Finansijska stabilnost sistema Za realizaciju ovog cilja neophodno je reorganizovati Republički fond za zdravstvo, sa zadatkom finansiranja i administriranja osnovnog paketa zdravstvene zaštite, kao i uvođenja ekonomskih mehanizama u područje finansiranja zdravstvene zaštite i uvođenja mogućnosti dopunskog finansiranja zdravstvenog sistema, čime bi se povećala sredstva za pokrivanje troškova zdravstvene zaštite neosiguranih lica.

Finansiranje zdravstvenog sistema i upravljanje Finansiranje projekta unapređenja strukturalne organizacije zdravstvene zaštite, u prvom redu unapređenja i osposobljavanja primarne zdravstvene zaštite, prioritetan je zadatak. U cilju preveniranja vodećih grupa oboljenja, potrebna su finansijska sredstva za edukaciju cjelokupnog stanovništva, s posebnim fokusom na informisanju ugroženih kategorija. Takođe je bitno obezbijediti zdravstvenu zaštitu za siromašne (oslobađanje od participacije za zdravstvenu zaštitu, razvoj osnovnog paketa iz zdravstvenog osiguranja, pronalaženje načina da usluge koje se naplaćuju budu dostupnije siromašnima).

- Sredstva za finansiranje prestrukturiranja bolnica i racionalizacija bolničkih kapaciteta
- Sredstva za finansiranje projekata usmjerenih na zaštitu zdravlja ugroženih kategorija stanovništva
- Sredstva za uvođenje informacionog sistema, a posebno za prilagodavanje informacionog sistema procesu praćenja implementacije Strategije razvoja i smanjenja siromaštva
- Sredstva za rekonstrukciju infrastrukture i opreme
- Finansiranje programa obuke zaposlenih o novoj organizaciji i strukturi zdravstva
- Finansiranje posebnih programa za ugrožene grupe (iz budžeta)

Uštede u sistemu zdravstva Planirane mјere i aktivnosti treba da dovedu do optimizacije resursa i ušteda u sistemu, posebno u obezbjeđenju prostornih kapaciteta za javne zdravstvene ustanove. Višak prostornih kapaciteta na sekundarnom nivou biće ustupljen (resornim) privrednim subjektima kao moguće zajedničko ulaganje u razvoj zdravstvenog turizma. Osim toga, jedan dio prostornih kapaciteta, koji se definiše kao višak, biće prodat radi rješavanja strukturnih problema u javnom zdravstvu i obezbjeđenja sopstvenog učešća za rješavanje prioritetnih problema u skladu sa Strategijom razvoja i redukcije siromaštva u sektoru zdravstva. Pored toga, razvojem informacionog sistema obezbijediće se bolja kontrola svih troškova zdravstvene zaštite, a posebno troškova za lijekove. Kontrolisanje prometa lijekova i adekvatne primjene planirane zakonske regulative u oblasti farmacije osiguraće uštedu od 30% (preko 7,5 miliona eura) postojećih troškova za lijekove kroz transparentnost sistema nabavke, novu pozitivnu listu lijekova, referentne cijene Fonda i bolje upravljanje sistemom nabavke i distribucije lijekova.

Vlada Republike Crne Gore je definisala glavne ciljeve politike zdravstva:

1. Producenje životnog vijeka
2. Poboljšanje kvaliteta života u pogledu zdravlja
2. Smanjenje razlika u sektoru zdravstva
4. Osiguranje protiv finansijskog rizika

Neefikasnost zdravstvenog sistema, i broj identifikovanih problema, kao što su neadekvatna organizacija usluga zdravstvenog sistema, sakupljanje i podjela sredstava, odsustvo adekvatnog sistema nadgledanja i kontrolisanja u različitim dijelovima sistema i nezadovoljavajući kvalitet datih usluga, razlozi su za reformu zdravstvenog sistema.

Ministarstvo zdravlja Republike Crne Gore je pripremilo dokumente: Strategija razvoja zdravstvene zaštite u Crnoj Gori, Strategija mentalnog zdravlja, Strategija prevencije nasilja, NPA za zdravstvo i Projekat reforme primarne zdravstvene zaštite. Projekat reforme primarne zdravstvene zaštite će povećati produktivnost, efikasnost i poboljšanje u kvalitetu obavljanja poslova, koji su definisani kao prioriteti.

U primarnoj zdravstvenoj zaštiti svaki građanin će biti upisan kod odabranog doktora, koji će provjeravati njegovo zdravstveno stanje i potrebe, uputiti ga na viši nivo sistema zdravstvene zaštite, a sistemom plaćanja biće motivisan da obezbijedi usluge višeg kvaliteta. Kvalitet usluga zdravstvene zaštite će se poboljšati kroz kontinuirani profesionalni razvoj stručnjaka zdravstvene zaštite, dozvole i akreditacije zdravstvenih institucija.

Sve ove reformske aktivnosti će obezbijediti bolji odnos i povjerenje između pacijenata i doktora.

Usluge sistema zdravstvene zaštite će se finansirati preko Fonda za zdravstveno osiguranje, koji će sakupljati uplate za obavezni doprinos za zdravstveno osiguranje. Svi građani će

morati da uplate obavezni doprinos za zdravstveno osiguranje, a država će preuzeti obavezu da uplati doprinos za one kategorije koje to ne čine.

Ministarstvo zdravlja Republike Crne Gore je pripremilo Strateški plan za Institut za javno zdravlje, koji treba da se bavi podizanjem svijesti o zdravlju, unapređenjem i zaštitom zdravlja kao novom filozofijom i glavnom temom reformi. Posebno polje aktivnosti javnog zdravlja će biti naglašen rad na prevenciji hroničnih nezaraznih bolesti (kardiovaskularnih bolesti, malignih tumora, šećerne bolesti itd.) kroz aktivnosti usmjerene na smanjenje pušenja i promovisanje zdravlja majki, djece, omladine i starijih osoba.

Polazeći od principa i vizije sistema zdravstvene zaštite definisanim u Strategiji razvoja zdravstvene zaštite u Crnoj Gori, reforma primarne zdravstvene zaštite je prepoznata kao glavni preduslov za poboljšanje sistema zdravstvene zaštite i sredstvo za postizanje ciljeva navedenih u Strategiji. U isto vrijeme, Svjetska banka je obezbijedila pomoć Crnoj Gori i njenim institucijama, pomažući reformu primarne zdravstvene zaštite. Pregовори između Svjetske banke i Republike Crne Gore su uspješno završeni i kredit od 7 miliona USD je odobren za implementaciju Projekta za poboljšanje zdravstvene zaštite, koji je zapravo reforma primarne zdravstvene zaštite, odnosno finansiranje pilot-projekta primarne zdravstvene zaštite u Podgorici.

CILJ 7
OBEZBIJEDITI ODRŽIVOST ŽIVOTNE SREDINE

ŠUMARSTVO, BIODIVERZITET I ENERGIJA X

Zadatak # 9 – Integrисati principe održivog razvoja u državnu politiku i programe i preokrenuti situaciju u kojoj dolazi do gubitka prirodnih resursa.	1990.	2000.	2002.*	2003.*	2005. procjena	2015. cilj
Indikatori						
25. Procenat zemljišta pokrivenog šumama	39.3%*	39.3%***		39%	41.2% a	45.0%
26. Površine zaštićene radi očuvanja biološkog diverziteta	7.2%*	7.2%***		7.14%	13.5%	15.0%
27. BDP po jedinici utroška energije (kao indikator energetske efikasnosti)	1.9	1.5 ****	1.29		1.3	0.8
28. Emisija ugljen-dioksida (mt po glavi stanovnika) [Plus dva podatka o globalnoj atmosferskoj zagadenosti: tanjenje ozonskog omotača i akumulacija gasova koji doprinose globalnom zagrijavanju]	3.6 ****	4.0 ***		nedo-stupan	3.8	3.3
** Procenat populacije s održivim pristupom poboljšanim sanitarnim uslovima				96.1%		
** Procenat populacije s pristupom poboljšanoj sanitarnim uslovima				97.8%		
** Procenat populacije s pristupom bezbjednim objektima (razdvajanje podataka za urbana/ruralna naselja kod nekoliko prethodnih indikatora može biti relevantno za praćenje poboljšanja uslova života stanovnika u neuslovnim kvartovima)			nedo-stupan			

*MONSTAT

** Indikatori koje je predložilo Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora RCG

***UNDP

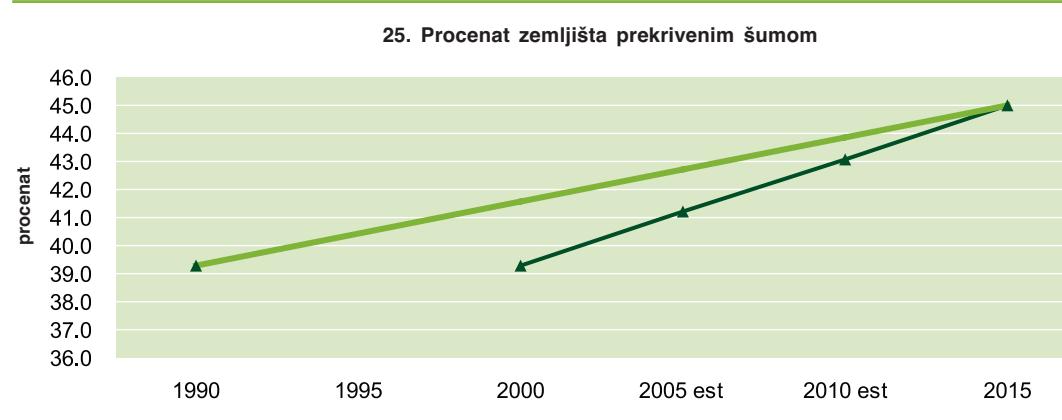
****UNICEF

* Izvor podataka za 2002/03: Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora RCG

TRENDovi I TRENUtNI STATUS

Indikatori koji su predloženi za monitoring implementacije SRRS u okviru MRC 7 su brojniji od samih MRC indikatora, i u nekim slučajevima se ne poklapaju s njima. Brojniji su zbog toga što su u pripremi SRRS-a MRC indikatori prošireni jednim brojem Svjetskih razvojnih indikatora (tzv. WDI čiju bazu podataka vodi Svjetska banka) i drugih indikatora koji su se smatrali relevantnim za razvoj Crne Gore i smanjenje siromaštva. U slučajevima kada se smatralo da MRC indikatori ne predstavljaju na najbolji način crnogorske razvojne prioritete, predloženi su alternativni indikatori.

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora RCG ne raspolaže podacima novijim od onih koji su sakupljeni i objavljeni u SRRS-u. Pojašnjenja mogućih razlika u podacima, pojašnjenja definicija, kao i pojašnjenja problematike sistematskog praćenja i prikupljanja ovih podataka data su u komentaru pojedinih indikatora.

Indikator 1: Procenat zemljišta pokrivenog šumama (grafikon 25)

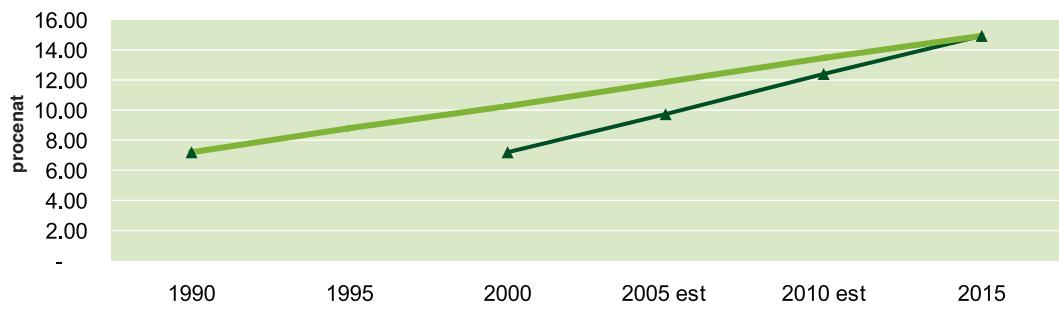
Šumski i vodeni resursi predstavljaju jedne od najznačajnijih prirodnih resursa kojima Crna Gora raspolaže i veoma su važni sa stanovišta budućeg ekonomskog razvoja. Istovremeno, ovi resursi trpe mnogostrukе pritiske koji prijete da dovedu, ili su već doveli, do njihovog neodrživog korišćenja. Ovo se prije svega odnosi na pojave neplanske i prekomjerne eksploatacije šuma i vodenih tokova, kao i biljnog i životinjskog svijeta čija su staništa vode i šume.

Prostorni plan RCG do 2000. godine (Sl. list RCG br. 17/97) daje sljedeći podatak: „U Crnoj Gori šume pokrivaju 543.353 hektara ili 39% ukupne površine Republike.“ U dokumentima Ministarstva poljoprivrede, međutim, često se javlja podatak od 51% ili 52% teritorije pokrivene šumama, koji se odnosi na šume i šumsko zemljište ukupno.

Pošto u Crnoj Gori ne postoji sistematsko godišnje praćenje promjena teritorije pod šumama, Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora RCG ne raspolaže novijim i preciznijim podacima od gore navedenih. Projekat uvođenja geografskog informacionog sistema (koji bi ovo omogućio) uvršten je u prioritete SRRS-a i Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede radi na ovom projektu.

Od toga oko 212.000 ha otpada na visoke ekonomске šume, koje se mogu koristiti kao sirovina u proizvodnji. Značajan dio šumskih resursa prostire se u sjevernom, nerazvijenom regionu. U ukupnoj površini pod šumama dominiraju šume u državnom vlasništvu sa 67%, dok su preostalih 33% privatne šume.

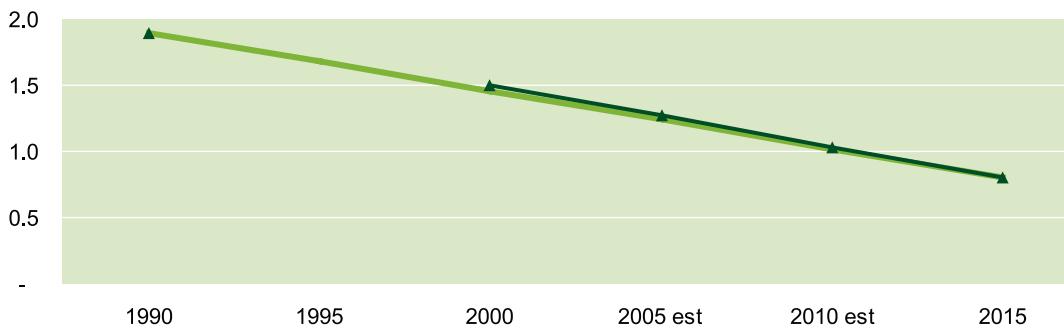
26. Površine zaštićene radi očuvanja biodiverziteta

Indikator 2: Površine zaštićene radi očuvanja biološkog diverziteta (grafikon 26)

Podatak od 7,14% teritorije zaštićene radi očuvanja biološkog diverziteta uzet je iz Prostornog plana RCG. S obzirom da, u međuvremenu, nije bilo proglašenja novih zaštićenih teritorija, on je i dalje relevantan.

27. BDP po jedinici utroška energije (kao indikator energetske efikasnosti)

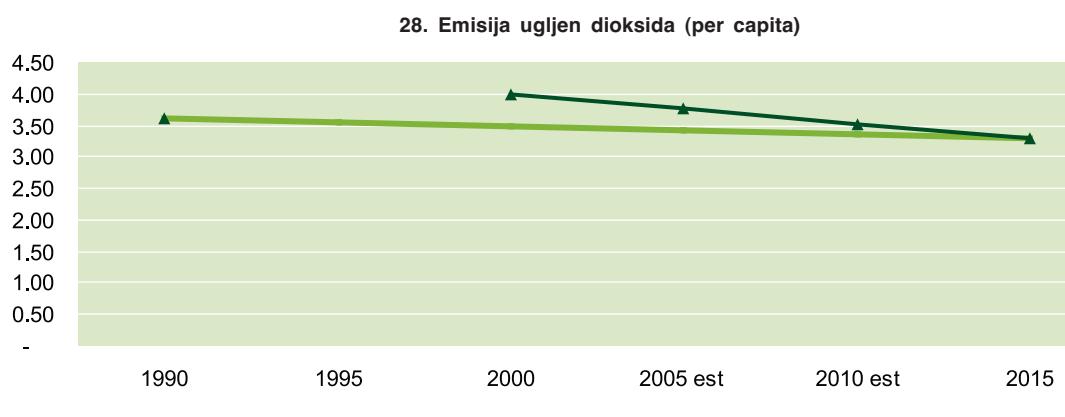

Indikator 3: BDP po jedinici utroška energije (kao indikator energetske efikasnosti) – grafikon 27 SRRS tim je na osnovu energetskog bilansa RCG za 2002. godinu izveo pokazatelj energetske efikasnosti – bruto društveni proizvod (u tekućim dolarima) stvoren po utrošenoj jedinici energije (kilogram naftnog ekvivalenta ili *koe*). Taj pokazatelj je iznosio 1,29 USD po *koe*. SRRS takođe preporučuje da se ovaj pokazatelj sistematski prati za svaku godinu, ali budući da Kancelarija za energetsku efikasnost to još ne radi, pokazatelj za 2003. nije dostupan.

U 2002. godini u Crnoj Gori je ukupno potrošeno oko 4,3 TWh električne energije, 1,6 miliona tona uglja i oko 290.000 tona naftnih derivata. Domaća proizvodnja najvažnijeg energenta - električne energije - kreće se na nivou od oko 2,5 – 3 TWh godišnje, dok se u proteklih par godina uvozilo 30-35% ukupne potrošnje. Crna Gora je skroman izvoznik uglja, čija se proizvodnja skoro u cijelini ostvaruje na površinskim kopovima rudnika u

Pljevljima (oko 95% ukupne proizvodnje). Gubici u prenosu i distribuciji u 2002. godini iznosili su 11,7%, a procjenjuje se da zajedno sa komercijalnim gubicima prelaze 20% ukupne potrošnje. Indikatori potrošnje energije i energetske efikasnosti ukazuju na visoku potrošnju u poređenju sa zemljama sličnog nivoa nacionalnog dohotka, i nizak nivo BDP-a stvorenog po jedinici utrošene energije.

Najznačajniji pojedinačni potrošač električne energije je Kombinat aluminijuma u Podgorici (KAP), koji u ukupnoj potrošnji učestvuje sa oko 45%. Drugi veliki potrošač su domaćinstva, gdje je tokom devedesetih godina došlo gotovo do udvostručavanja potrošnje. Električna energija se korisiti za grijanje kod skoro polovine stanovništva.

Indikator 4: Emisije ugljen-dioksida (po glavi stanovnika) – grafikon 28 Emisije ugljen-dioksida ne prate se sistematski u Crnoj Gori. Jedan od osnovnih izvora ovog podatka su tzv. inventari gasova staklene bašte (među kojima je i CO₂), odnosno državni *communiqués* zemalja država na bazi UN-ove Okvirne konvencije o klimatskim promjenama. Srbija i Crna Gora je ratifikovala ovu konvenciju, ali još uvijek nije pripremila prvi nacionalni kominike (projekat je kandidovan kod GEF-a, s UNDP-om kao implementirajućom agencijom).

Praćenjem i procjenom emisija CO₂ se (uglavnom) tokom 1990-ih godina bavio bivši Savezni hidrometeorološki zavod, tako da su postojali neki podaci koji su se odnosili na SR Jugoslaviju. Novije procjene postoje za Srbiju, i one se uglavnom u međunarodnim izvorima uzimaju kao relevante za cijelu SiCG (radi se o cifri od 3,7 tona po glavi stanovnika).

Indikatori 5 i 6: Po definiciji MRC-a, za ova dva pokazatelja postoje podaci samo iz UNICEF-ove ankete (Multiple Indicator Cluster Survey) iz 2000. godine (ti podaci su prikazani u gornjoj tabeli). Međutim, tim koji radi na SRRS se, zbog veoma široke definicije MRC indikatora u ovoj oblasti (po kojoj se na primjer i poljski toalet broji kao poboljšano sanitarno rješenje), opredijelio za alternativne indikatore, koje je smatrao prikladnijim za razvojne ciljeve Crne Gore.

Radi se o stepenu priključenosti stanovništva na javne i privatne izvore vodosnabdijevanja, odnosno o stepenu priključenosti na kanalizacioni sistem. Ovi podaci su se u dosadašnjoj praksi sistematski pratili uglavnom kroz popise stanovništva. Na osnovu komunikacija s javnim preduzećima i na osnovu specijalizovanih studija i master planova, Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora RCG može pratiti ove pokazatelje i u češćim vremenskim intervalima (npr. dvogodišnje, jer se ipak radi o dosta stabilnim pokazateljima),

ali kao što je već pomenuto, ne postoji koordinacija ovih aktivnosti, jer ne postoji odjeljenje za monitoring i implementaciju SRRS i nijesu definisani zadaci koje Ministarstvo treba da prati.

Noviji podaci o ovim pokazateljima, izvedenim po definiciji MRC indikatora, mogu se dobiti samo kroz specijalizovane ankete stanovništva (kakva je recimo bila UNICEF-ova anketa).

Indikator 7: Podaci nijesu dostupni. U toku je priprema studije o progresu u ostvarivanju MRC koju vodi Svjetska banka, i koja će možda omogućiti da se dođe do vrijednosti indikatora za ovu oblast.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

UPRAVLJANJE ŽIVOTNOM SREDINOM I ODRŽIVIM RAZVOJEM

U kontekstu razvoja i smanjenja siromaštva, ključni izazovi zaštite životne sredine su: i) kontrola i sprečavanje degradacije životne sredine kako bi se preduprijedili negativni efekti po zdravlje ljudi i prirodne ekosisteme i ii) očuvanje kvalitetne baze prirodnih resursa za dugoročni razvoj zemlje.

Pravo na zdravu životnu sredinu i principi održivog razvoja osnovna su načela na kojima se zasnivaju aktivnosti u oblasti upravljanja životnom sredinom i prirodnim resursima. Ciljevi Strategije su slijedeći: i) unaprijediti pravni i institucionalni okvir za upravljanje životnom sredinom; ii) poboljšati efikasnost sistema upravljanja životnom sredinom; iii) realizovati prioritetne projekte za smanjenje zagadenja i degradacije životne sredine; iv) jačati politiku i praksu održivog korišćenja prirodnih resursa.

Sistem upravljanja životnom sredinom, s druge strane, pokazuje brojne slabosti, među kojima su najznačajnije:

- i) zakonski okvir je neadekvatan i nepotpun, a postojeći propisi se slabo sprovode; kapacitet institucija (uključujući i ljudske resurse) nije dovoljan za efikasno rješavljene pitanja životne sredine, a strategija i politika sektora su nerazvijene;
- ii) informacioni i monitoring sistem je nedovoljno razvijen, i ne predstavlja pouzdanu osnovu za praćenje stanja i donošenje odluka; ovo se posebno odnosi na veze između stanja životne sredine i zdravlja ljudi, održivost u ekspolataciji prirodnih resursa i slično;
- iii) postojeći mehanizmi za uključivanje javnosti u proces donošenja odluka nijesu dovoljni;
- iv) finansiranje sektora je neadekvatno, budući da javni rashodi za programe zaštite životne sredine učestvuju u BDP sa manje od 0,1%;
- v) evidentni su pritisci na biodiverzitet i prirodne resurse - prostor, zemljište, vode, šume - za koje ne postoje adekvatni mehanizmi kontrole;
- vi) kvalitet pojedinih elemenata životne sredine narušava se neadekvatnim tretmanom i odlaganjem komunalnog otpada i otpadnih voda, zagadenjima iz industrije, rudarstva i saobraćaja, a mjere kontrole i sprečavanja zagadenja nijesu dovoljno razvijene;
- vii) stepen integrisanosti pitanja životne sredine u ostale sektore je nezadovoljavajući.

Aero-zagadenja u pojedinim oblastima prelaze zakonom dozvoljene granice, a **glavni izvori zagadenja** su termoelektrana i rudnik uglja u Pljevljima, energetska postrojenja velikih

industrija (Kombinat aluminijuma, nikšićka Željezara), motorna vozila i sagorijevanje goriva u domaćinstvima.

Oko 45% **kunalnog otpada** se organizovano prikuplja, ali ne postoji nijedna deponija koja zadovoljava sanitарne propise. Razdvajanje otpada i reciklaža postoje u malom obimu, s tim što se razdvajanje često vrši na neadekvatan i po zdravlje rizičan način. Postojeće deponije predstavljaju rizik zbog zagađenja podzemnih voda i zemljišta, kao i zbog ugrožavanja zdravlja stanovništva koje živi u njihovoј blizini. Poseban izvor rizika je neadekvatan tretman običnog i opasnog otpada iz industrije i rudarstva. Komunalne otpadne vode se prije ispuštanja u prirodne prijemnike tretiraju samo za 11% stanovništva. Odsustvo adekvatnog tretmana takođe je karakteristično za industrijske otpadne vode, bilo da se one ispuštaju direktno ili u javne kanalizacione sisteme. Kao rezultat neadekvatnog tretmana voda, određeni broj vodotoka (rijeke i obalno more) ne zadovoljava standarde kvaliteta za propisanu kategoriju vode.

Pojave prekomjerne i nekontrolisane eksploatacije prirodnih resursa evidentirane su u proteklom periodu, a odnose se prije svega na: i) nedozvoljeno korišćenje šuma, mineralnih sirovina i ribljeg fonda; ii) konverziju poljoprivrednog zemljišta; iii) neplansku gradnju i degradaciju ambijentalnih vrijednosti. S aspekta održivosti, od posebnog značaja su i višestruki pritisci na biodiverzitet i zaštićena područja (uništavanje staništa, zagađenje, nelegalni lov i ribolov, nekontrolisano sakupljanje bilja).

Radi **povećanja efikasnosti sistema upravljanja životnom sredinom**, preduzeće se sljedeće mjere: i) osnivanje Agencije za životnu sredinu; ii) osnivanje Fonda za životnu sredinu; iii) jačanje mjera i instrumenata politike zaštite životne sredine; iv) podizanje svijesti građana o pitanjima održivosti v) uključivanje pitanja životne sredine u obrazovne programe; vi) jačanje informacionog i monitoring sistema; vii) reforma sistema prostornog planiranja; viii) izrada strateških dokumenata i akcionih planova; ix) izrada katastra zagađivača; x) izrada kategorizacije i inventara opasnog i industrijskog otpada. Od mjera i instrumenata politike životne sredine, posebna pažnja posvetiće se boljom primjeni postojećih i uvođenju novih ekonomskih instrumenata (npr. nadoknade za proizvode koji doprinose problemima s otpadom, podsticaji aktivnostima koje su blagotvorne za životnu sredinu).

Konačno, prioritetne mjere za jačanje politike i prakse održivog korišćenja prirodnih resursa odnose se na: i) reviziju zakonskog okvira za očuvanje biodiverziteta; ii) pripremu strategije i akcionog plana za očuvanje biodiverziteta; iii) unapređenje planova i prakse u upravljanju nacionalnim parkovima i drugim zaštićenim područjima; ix) promovisanje projekata održive eksploatacije prirodnih resursa (eko-turizam, organska poljoprivreda).

UPRAVLJANJE ŠUMAMA

Problemi u upravljanju šumama su mnogostruki i uključuju: i) usitnjenošć privatnih posjeda; ii) neplansku sjeću (drvno se uglavnom koristi kao građa i kao ogrijev) i nizak stepen sprovođenja propisa; iii) nepovoljne metode eksploatacije šuma i nisku tehničku opremljenost. Izuzetno loše stanje drvoprerađivačke industrije skopčano je s problemima upravljanja šumama. Posebni problemi tiču se i značajnih šumskih površina koje stradaju uslijed šumskih požara, kao i bolesti šuma, koje su uglavnom izazvane aero-zagađenjem, patogenom mikroflorom i štetnim insektima. Samo u 2000. godini bilo je više od 250 požara u kojima je izgorjelo blizu 2.000 ha, odnosno uništeno i oštećeno oko 150.000 kubnih metara drvne mase. Precizni podaci o razmjerama bolesti šuma ne postoje.

Poboljšanje u upravljanju šumskim i vodenim resursima zahtijeva značajne promjene zakonskog i institucionalnog okvira. Kod vodoprivrede, na primjer, harmonizacija sa EU standardima i uvođenje koncepta integralnog upravljanja slivnim područjima donijeće značajne promjene. Više je odmakao proces reformi zakona i institucija u šumarstvu, ali i u ovoj oblasti značajne promjene tek predstoje. U oblasti finansiranja, jedno od ključnih pitanja je utvrđivanje koncesija i drugih oblika kompenzacije koje će obezbijediti održivo korišćenje resursa.

7. Ciljevi Strategije u oblasti upravljanja šumskim i vodenim resursima su: i) unaprijediti zakonski i institucionalni okvir; unaprijediti mjere i instrumente upravljanja šumskim i vodenim resursima; ii) jačati održivo upravljanje šumama i ostalim šumskim resursima i osigurati dobijanje sertifikata o održivom šumarstvu; iii) podržati razvoj ekonomskih grana i aktivnosti baziranih na kontrolisanoj i održivoj eksploataciji šumskih i vodenih resursa; ix) jačati održivo upravljanje vodama i ostalim vodenim resursima.

U cilju dobijanja sertifikata o održivom upravljanju šumama, prioritetne mjere su izrada strategije razvoja šumarstva i uvođenje geografskog informacionog sistema. Tu su takođe i mjere predupređivanja pojave bolesti i sušenja šuma, poboljšanje sistema protivpožarne zaštite, sanacija degradiranih dijelova šuma i pošumljavanje iskrčenih površina.

Mjere podsticanja ekonomskih grana i aktivnosti uključuju: i) podršku restrukturiranju preduzeća za sjeću šuma i preradu drveta; ii) razvoj proizvodnje sjemena i sadnog materijala; iii) korišćenje i zaštitu samoniklih gljiva; iv) promovisanje korišćenja ostalih šumskih proizvoda, osim građe; v) promovisanje uzgoja ribe i morskih kultura.

Od **mjera za jačanje održivog upravljanja vodama i vodenim resursima** najznačajnije su pripreme za uvođenje informacionog sistema i podsticanje racionalnog i višenamjenskog korišćenja voda. U cilju sanacije erodiranih površina i uređenja bujica na ugroženim područjima, prioritet imaju analiza stanja i priprema studije izvodljivosti, i implementacija pilot-projekta za basene Tare i Lima.

BIOLOŠKI DIVERZITET

Raspoloživi podaci o planovima za promovisanje biodiverziteta, uključujući razne ekološke menadžment planove, pokazuju prilično uvećanje područja pod zaštitom. Ovo je prikazano u ciframa koje se odnose na cilj za 2015. godinu.

UPRAVLJANJE ENERGETSKIM SEKTOROM

Energetski sektor u Crnoj Gori se suočava s ozbiljnom krizom snabdijevanja i potrošnje zbog prekomjernog opterećenja u industrijskom sektoru i to po (subvencionisanim) cijenama ispod tržišne vrijednosti. Preduzimanje mjera za poboljšanje kvaliteta snabdijevanja električnom energijom, odnosno pokretanje mogućih i najneophodnijih investicija u proizvodnji, prenosu i distribuciji - biće prioritetni zadatak. Takve investicije uključuju sanaciju i zamjenu opreme kod određenih elektrana, izgradnju prioritetnih trafo-stanica i povećanje snage transformacije, kao i neophodne intervencije na distributivnoj mreži. Takođe su važne i mjere koje će dovesti do smanjenja tehničkih gubitaka u proizvodnji, prenosu i distribuciji električne energije, kao i nastavak aktivnosti za smanjenje komercijalnih gubitaka.

Strateški ciljevi u energetskom sektoru, prema Agendi ekonomskih reformi, uključuju: i) unapređenje opštih uslova funkcionisanja energetskog sektora; ii) povećanje pouzdanosti u snabdijevanju električnom energijom; iii) povećanje energetske efikasnosti uz poboljšanje performansi energetskog sektora u odnosu na životnu sredinu. Pored toga, sljedeći aspekti upravljanja ovim sektorom su evidentni.

Finansiranje elektro-energetskog sistema, kao najvažnijeg segmenta energetskog sektora, veoma je problematično. Već duže vrijeme, tarife za električnu energiju nijesu dovoljne da pokriju stvarne troškove snabdijevanja domaćinstava i industrije energijom, što je dovelo do hroničnog nedostatka finansijskih sredstava i ugrozilo normalno funkcionisanje i održavanje sistema. Problemi u oblasti finansiranja su uzročno-posledično povezani sa ostalim neefikasnostima sektora, kao što su visoka i neracionalna potrošnja, visoki tehnički i komercijalni gubici, i nizak stepen naplate.

Visok stepen učešća hidro-energije u domaćoj proizvodnji (oko 75% instalisanog kapaciteta) i značajan elektro-energetski deficit nepovoljno utiču na sigurnost snabdijevanja. Izvjesna povećanja proizvodnje u srednjoročnom periodu su moguća kroz podizanje efikasnosti u postojećim elektranama i boljim iskorišćavanjem obnovljivih izvora energije (male hidroelektrane, solarna i energija vjetra). Kompleksni problemi prisutni su i u proizvodnji uglja, gdje nedostaju investicije neophodne za osavremenjivanje tehnologije, povećanje efikasnosti i proširivanje rudnika.

Usvajanjem novog Zakona o energetici u julu 2003, učinjen je značajan korak naprijed u reformi sektora. Početkom 2004. godine, u skladu sa Zakonom o energetici, osnovana je Regulatorna agencija za energetiku koja reguliše energetski sektor Crne Gore na principu objektivnosti, nediskriminatornosti i transparentnosti, u skladu sa važećim međunarodnim standardima.

Počelo se i sa restrukturiranjem preduzeća (EPCG, Rudnik uglja). Tarife se približavaju tržišnom nivou, a tržišnu cijenu električne energije može odrediti jedino tržište, čije otvaranje je predviđeno u 2009. godini. U prelaznom periodu potrošači će se postepeno prepustiti tržištu, proizvođači pripremati za te nove uslove, a istovremeno će se povećavati konkurenca u snabdijevanju. Rješavaju se i pitanja subvencija za ključnog potrošača – KAP. Ove reforme preduslov su za održivi razvoj i samofinansiranje sektora, a samim tim i osnov za privlačenje neophodnih investicija i obezbjeđenje fiskalne održivosti.

Osnovni principi na kojima se temelji reforma sektora jesu sigurnost i pouzdanost u snabdijevanju energijom, po fer i razumnim cijenama, zaštita interesa ekonomski i društveno najugroženijih kategorija stanovništva i očuvanje životne sredine. Ovo, s jedne strane, zahtijeva uvođenje ekonomskih odnosno tržišnih principa, a s druge, integrisanje principa socijalne i ekološke politike u sektor energetike.

Program zaštite siromašnih, tj. uvođenje ciljanih subvencija radi pokrivanja jednog dijela njihove potrošnje, razvijaće se uporedo s reformom socijalne politike. Program subvencija će se kreirati i pratiti na osnovu ankete domaćinstava, odnosno podataka o udjelu troškova za električnu energiju u budžetu domaćinstava ispod i oko linije siromaštva (takođe će se pratiti i izbor metode i kvalitet grijanja).

Konačno, **mjere za povećanje energetske efikasnosti** i smanjenje negativnih uticaja energetskog sektora na životnu sredinu uključuju: i) izrada nacionalnog plana za uštedu i energetsku efikasnost; ii) obrazovne kampanje o mjerama štednje energije i podizanju energetske efikasnosti (kako za stanovništvo tako i za industriju), iii) povećanje energetske

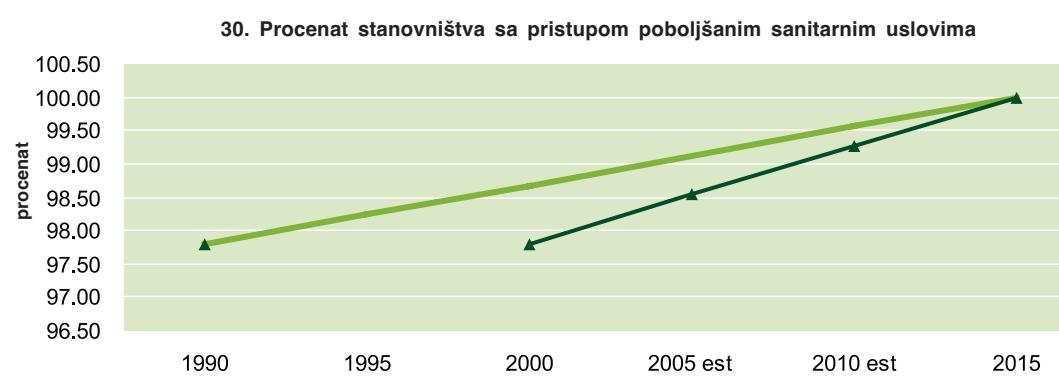
efikasnosti u javnom sektoru (škole, bolnice, institucije, javna rasvjeta); iv) promovisanje obnovljivih vidova energije; v) sprovođenje prioritetnih projekata zaštite životne sredine za TE Pljevlja.

VODOSNABDIJEVANJE I KANALIZACIJA

Zadatak # 10: Prepoloviti do 2015. godine procenat ljudi koji nemaju održivi pristup sigurnoj vodi za piće. Indikatori	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
29. Procenat stanovništva s održivim pristupom poboljšanim izvorima vode	96.1% procjena UNDP	96.1 Min EP & UP	97.4 procjena	100.0
Zadatak # 11: Do 2020. ostvariti značajan napredak u životu najmanje 100 miliona ljudi koji žive u neuslovnim naseljima.				
30. Procenat ljudi koji imaju pristup poboljšanom sanitarnom sistemu	97.8 procjena UNDP	97.8 Min EP&UP	98.5 procjena	100.0
31. Procenat ljudi koji imaju pristup sigurnom sanitarnom sistemu [Razdvajanje podataka za urbana i ruralna naselja može biti značajno za praćenje procesa unapređenja života ljudi koji žive u neuslovnim naseljima]	nedostupan	nedostupan	nedostupan	nedostupan

U prethodnom istraživanju, koje je obuhvatilo samo domicilno stanovništvo, siromaštvo nije bilo duboko, oko 1,3 (na sjeveru 2,2).

Procenat stanovništva s održivim pristupom poboljšanim izvorima vode

Procenat ljudi koji imaju pristup poboljšanom sanitarnom sistemu (grafikon 30) Prema definiciji Milenijumskih razvojnih ciljeva, za ova dva indikatora postoje podaci samo iz UNICEF-ovog istraživanja (Multiple Indicator Cluster Survey) od 2000. godine (ovi podaci su prikazani u tabeli). Međutim, zbog veoma široke definicije MRC indikatora u ovoj oblasti, korišćeni su alternativni indikatori koji su smatrani prikladnijim za razvojne ciljeve Crne Gore. Ovo se odnosi na procenat populacije/domaćinstava koja su priključena na javne i privatne sisteme vodosnabdijevanja i sa pristupom kanalizacionom sistemu. Podaci su praćeni preko popisa iz 1981. i 1991. godine, koji su oba puta pokazali relativno visok ukupni nivo pristupa pitkoj vodi i kanalizacionom sistemu, ali i značajne razlike po opština.

Nešto više od 72% crnogorskog stanovništva snabdijeva se vodom iz javnih vodovoda, a još 11% je priključeno na sopstvene vodovode. Istovremeno, na javne kanalizacione sisteme povezano je samo 39% stanovništva. Više od jedne petine stanovništva ima prekide u snabdijevanju vodom, dok se u određenom broju opština javljaju problemi neadekvatnog kvaliteta vode za piće.

Hidrografske prilike značajno variraju na prostoru Crne Gore – od bezvodnih predjela gdje nema izvorišta ni površinskih tokova, do područja u kojima vode ima u izobilju. U cijelini, Crna Gora spada među vodom bogate zemlje; s njene teritorije prosječno otiče 614m^3 vode u sekundi. Prosječni intenzitet padavina iznosi 2.000 mm, dok maksimalne količine dostižu i do 5.000 milimetara po kvadratnom metru. Rijeke pripadaju slivovima Jadranskog (južni dio ili 47,5% teritorije) i Crnog mora (sjeverni dio ili 52,5% teritorije). Jezera su relativno brojna, a najveće i najznačajnije je Skadarsko jezero.

Sistem vodosnabdijevanja i kanalizacije karakterišu: i) nepouzdanost vodosnabdijevanja, koja je posebno izražena u primorskim i pojedinim opštinama centralnog regiona u toku ljetnjeg dijela godine; ii) velika disproporcija u stepenu pokrivenosti urbanih i ruralnih cijelina vodovodnom i kanalizacionom mrežom; iii) dotrajalost vodovodne mreže koja uzrokuje velike gubitke i doprinosi pogoršanju kvaliteta vode za piće; iv) nedostatak rezervoarskog prostora i uređaja za automatsku kontrolu i upravljanje sistemom vodosnabdijevanja; v) slaba zaštita zahvatnja vode sa gotovo svih izvorišta; vi) nizak stepen priključenosti na kanalizacionu mrežu.

Procenat ljudi s pristupom sigurnom kanalizacionom sistemu ŠRazdvajanje podataka za urbana i ruralna naselja može biti značajno za praćenje procesa unapređenja života ljudi koji žive u neuslovnim naseljima. Ć Nema dostupnih podataka za ovaj indikator. Očekuje se da će studija Svjetske banke ustanoviti ovu cifru.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

UPRAVLJANJE SEKTOROM VODOSNABDIJEVANJA I KANALIZACIJE

Problemi u oblasti vodoprivrede su mnogobrojni, a uglavnom se tiču neracionalnog korišćenja vode i zagađenja površinskih i podzemnih voda neadekvatnim odlaganjem otpadnih voda i otpada. Uz to, prisutni su i problemi prekomjerne i bespravne eksploatacije pojedinih vodenih resursa, uključujući ribljii fond i eksploataciju šljunka i pijeska iz korita rijeka. Na drugoj strani, poboljšanja su neophodna i u oblasti zaštite od rizika poplava i bujica, kao i kod sanacije površina koje su već degradirane negativnim dejstvima voda.

Mjere za unapređenje regulatornog i institucionalnog okvira uključuju donošenje novog Zakona o vodama (u skladu sa zahtjevima EU Okvirne direktive), kao i osnivanja Regulatorne agencije za vode. Takođe se predviđa osnivanje administrativnih tijela na nivou slivnih područja i jačanje njihovog kapaciteta, kao i poboljšanje sprovođenja propisa, pogotovo kada se radi o nedozvoljenoj eksploataciji resursa. Jedan od ključnih problema sektora odnosi se na cijene usluga vodosnabdijevanja i kanalizacije, koje su duži vremenski period formirane na nivou ispod realnih ekonomskih cijena. Takva politika cijena dovela je do hroničnog nedostatka sredstava za održavanje i investiranje na jednoj, i doprinijela prekomjernoj potrošnji na drugoj strani. I pored značajnih investicija u rehabilitaciju infrastrukturnih objekata za vodosnabdijevanje i kanalizaciju u prethodnih nekoliko godina, i dalje je nezadovoljavajuća situacija u vodosnabdijevanju, a naročito u primorskim opštinama. Istovremeno, došlo je do pogoršanja u upravljanju, finansijskom poslovanju javnih komunalnih preduzeća, kao jedinih davalaca usluga u ovoj oblasti. Negativni trendovi su takođe zabilježeni i kod stepena naplate, koji je samo u periodu 1998-2000. opao za blizu 20%.

Trenutno stanje u vodosnabdijevanju i kanalizaciji može imati negativne efekte kako na ekonomске mogućnosti tako i na zdravlje stanovništva. Pouzdanost i kvalitet vodosnabdijevanja i odvođenje otpadnih voda, na primjer, jedan su od osnovnih preduslova daljeg razvoja turizma na primorju. Dosadašnji napor da se sektor komercijalizuje i da se otvore mogućnosti za nove mehanizme finansiranja (npr. javno-privatna partnerstva) nijesu doveli do osjetnog poboljšanja.

Promjene u sektoru vodosnabdijevanja i kanalizacije zasnivaće se na principu jednakog pristupa (po količini i kvalitetu) vodi za piće, kao i na principu očuvanja vodenih resursa i zaštite životne sredine. Uvođenje tržišnih uslova odvijaće se uz zakonske i institucionalne promjene u kojima će država imati ulogu regulatora i zaštitnika interesa ekonomski najugroženijih kategorija društva (kroz dobro strukturiranu politiku tarifa i subvencija). Uz to, bitni elementi reforme sektora su primjena principa - "korisnik" i "zagadivač plaća", kao i proces približavanja EU.

Osnovni ciljevi Strategije u oblasti vodosnabdijevanja i kanalizacije su: i) poboljšati regulatorni okvir i otpočeti proces harmonizacije sa EU zakonodavstvom; ii) povećati efikasnost u upravljanju i finansijskom poslovanju davaoca usluga; iii) poboljšati dostupnost i kvalitet usluga vodosnabdijevanja; iv) zaštiti zdravje stanovništva i životnu sredinu.

Nadalje, neophodne mjere uključuju izgradnju kapaciteta komunalnih preduzeća i jačanje regionalne saradnje, kao i izradu investicione strategije sektora na osnovu postojećih i predstojećih strateških dokumenata. Istovremeno, potrebno je sprovesti postepeno povećanje cijena komunalnih usluga do nivoa pokrića troškova, kreirati podsticaje za racionalno trošenje vode i poboljšati stepen naplate.

Putem anketa domaćinstava (kao dio procesa monitoringa i evaluacije) pratiće se podaci o udjelu troškova za vodosnabdijevanje u ukupnim rashodima siromašnih domaćinstava, i definisati adekvatan program subvencija. **Subvencije** će se realizovati direktnim transferima komunalnim preduzećima za dio potrošnje siromašnih. Pored ciljanih subvencija, mjere za poboljšanje pristupa i kvaliteta vode za piće uključuju: i) mjere za poboljšanje vodosnabdijevanja u ruralnim područjima; ii) mjere za poboljšanje vodosnabdijevanja na gradskim lokacijama gdje žive neke od marginalizovanih socijalnih grupa; iii) smanjenje prekida u vodosnabdijevanju, posebno u južnom i centralnom regionu i u turističkim opštinama kroz izgradnju regionalnog vodovoda; iv) mjere za smanjenje gubitaka na vodovodnoj mreži i poboljšanje kvaliteta vode; v) mjere zaštite izvorišta vode koja se trenutno koriste, kao i potencijalnih izvorišta pitke vode.

Od **mjera za zaštitu zdravlja stanovništva i životne sredine** prioritetna je podrška izgradnji i rekonstrukciji kanalizacionih sistema u dijelovima naselja gdje žive neke od marginalizovanih socijalnih grupa i u primorskim turističkim centrima.

CILJ 8
IZGRADNJA PARTNERSTAVA ZA RAZVOJ

Zadatak #	1990.	2000.	2005. procjena	2015. cilj
Zadatak # 12 Dalje razviti otvoreni, predvidljivi, nediskriminatorski trgovinski finansijski sistem, zasnovan na definisanim pravilima.	DJELIMIČNO RELEVANTAN			
Zadatak # 13: Pozabaviti se posebnim potrebama najnerazvijenijih zemalja.	NERELEVANTAN			
Zadatak # 14: Pozabaviti se posebnim potrebama kontinentalnih zemalja i malih ostrvskih zemalja u razvoju.	NERELEVANTAN			
Zadatak # 15: Sveobuhvatno tretirati probleme zaduženosti zemalja u razvoju kroz nacionalne i međunarodne mјere, kako bi se dug učinio održivim u dugoročnom smislu (Zvanična pomoć za razvoj - ODA).	DJELIMIČNO RELEVANTAN			
Zadatak # 16: U saradnji sa zemljama u razvoju, definisati i implementirati strategije za pristojan i produktivan rad mladih ljudi.	DJELIMIČNO RELEVANTAN			
45. Stopa nezaposlenosti kod lica od 15 do 24 godine starosti	14.0%*	24.3% *	20.9%	14.0%
Zadatak # 17: U saradnji s farmaceutskim kompanijama, obezbijediti pristup osnovnim lijekovima po prihvatljivim cijenama u zemljama u razvoju.				
46. Procenat stanovništva sa održivim pristupom osnovnim lijekovima po prihvatljivim cijenama	80.0%*	85.0%**	90.0%	100.0%
Zadatak # 18: U saradnji s privatnim sektorom učiniti dostupnim prednosti novih tehnologija, naročito informacione i komunikacione tehnologije.				
47. Broj telefonskih linija na 1000 stanovnika	190 (fiksnih linija)	350 procjena (L&C)	360 procjena (L&C)	450 (L&C)
48. Broj kompjutera na 1000 stanovnika	1.2 UNDP procjena	2.3 UNDP procjena	6.0 UNDP procjena	20.0 UNDP procjena

TRENDovi I TRENUtNI STATUS

ZAPOSLENOST I NEZAPOSLENOST

Stopa nezaposlenosti kod lica od 15 do 24 godine starosti (grafikon 45) Trend između 1990. i 2000. godine je bio veoma nepovoljan i nezaposlenost je dostigla vrhunac 1996. godine od kada opada, a predviđa se poboljšanje do 2015. godine, po srednjoročnim prognozama. Cifre su prilagođene da računaju i zaposlenost u sivoj ekonomiji.

Stopa nezaposlenosti u Crnoj Gori u 2002. godini bila je 30,4 % (prema zvaničnim evidencijama), a prema podacima iz Ankete o radnoj snazi, ova stopa je iznosila 20,7%. Razlika se odnosi na "nezaposlene" radnike registrovane kod Zavoda za zapošljavanje koji istovremeno drže poslove u "sivoj" ekonomiji. Ova strategija omogućava zaposlenima u "sivoj" ekonomiji da steknu pravo na zdravstveno osiguranje, koje je prošireno na one koji su prijavljeni kao "nezaposleni", što znači da oni nemaju zaposlenje u formalnom sektoru. Prosječna stopa nezaposlenosti, prema anketi, izračunata kao prosjek stope nezaposlenosti sa i bez tehnoloških i ekonomskih viškova, iznosi oko 24%.

Nezaposlenost je uglavnom sinonim za siromaštvo, socijalnu isključenost, marginalizaciju, neiskorišćenost ljudskih resursa, posebno u smislu znanja, rada i vremena. Zaposlenost, odnosno nezaposlenost, direktno je povezana sa rizikom siromaštva. Tokom procesa konsultacija, problem zaposlenosti se nametnuo kao jedino i najvažnije pitanje siromašnih. Ovo uključuje nedostatak radnih mesta, neadekvatnu novčanu nadoknadu za rad i neizvjesnost trajanja zaposlenja.

Osnovne karakteristike nezaposlenosti u Crnoj Gori su:

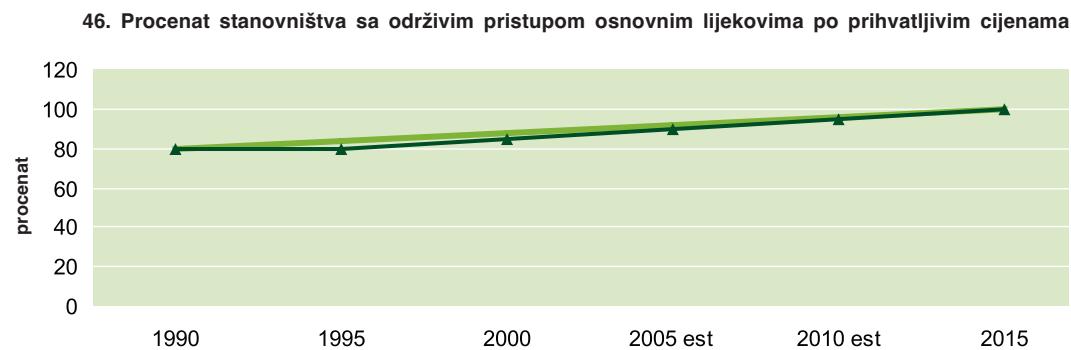
- **Nepovoljan odnos između broja zaposlenih i nezaposlenih** Odnos broja nezaposlenih i zaposlenih (prema zvaničnoj statistici) je 1:1,4, dok je prema anketi bio 1:3,3. **Dugotrajnost** je jedna od osnovnih karakteristika nezaposlenosti u Crnoj Gori. Prema zvaničnim podacima iz 2002. godine, 82,3% nezaposlenih čeka na zaposlenje preko godinu dana (1990. godine 58,8%). Prema podacima iz ankete, dugoročna nezaposlenost učestvuje sa 85,9% u ukupnoj nezaposlenosti. Prosječno se na zaposlenje u Crnoj Gori sada čeka 4 godine (u 1990. godini 2,8 godine).
- **Polna nejednakost** Prema zvaničnim podacima stopa nezaposlenosti je tokom 2002. godine kod muškaraca iznosila 20,6%, a kod žena 40,4%, dok je ista prema anketi kod muškaraca iznosila 14,2%, a kod žena 26,3%.

- **Visok procenat nezaposlenosti mladih** Prema zvaničnoj statistici, na zaposlenje čeka 24% lica mlađih od 25 godina (u 1990. god. 49,6%), a prema Anketi 29,3%. Prosječna starost trenutno nezaposlenih lica iznosi 33 godine (u 1990. god. 29 god.).
- **Neusklađenost između ponude i potražnje radne snage** U prethodnoj godini ponuda radne snage bila je 6 puta veća od potražnje, odnosno zvanično objavljenih slobodnih radnih mjesta od strane poslodavaca, dok je kod pojedinih zanimanja u okviru IV stepena stručne spreme taj odnos i preko 10:1.
- **Regionalne neusklađenosti** Učešće broja nezaposlenih u sjevernom regionu u ukupnom broju nezaposlenih u Republici tokom 2002. godine bilo je 45,0%, u centralnom dijelu Republike to učešće je iznosilo 35,3%, a u južnom 19,7%.
- **Visok nivo prikrivene nezaposlenosti** procjenjuje se na 39.000 lica.
- **Visok procenat lica s invaliditetom** Prema raspoloživim podacima iz 2002. godine, u Crnoj Gori živi oko 67.700 lica s invaliditetom, od čega je 2.563 nezaposlenih korisnika koji primaju socijalnu pomoć, što predstavlja 3,16% od ukupnog broja registrovane nezaposlenosti. Na evidenciji Zavoda nalazi se 569 kategorisanih mladih lica (kategorisana mlada lica ostvaruju pravo na novčanu nadoknadu tokom ukupnog perioda čekanja na zaposlenje).

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Novi Zakon o zapošljavanju, donesen prošle godine, pružio je kvalitetniji normativno-pravni i institucionalni okvir za regulisanje posredovanja pri zapošljavanju na tržištu rada. Zakon uređuje postupak zapošljavanja, osiguranja za slučaj nezaposlenosti, prava nezaposlenih lica, način obezbjeđivanja pomoći za nezaposlene, kao i niz drugih pitanja značajnih za "organizovano i produktivno zapošljavanje". U principu, novi Zakon je obavezao državu na veću finansijsku podršku za otvaranje novih radnih mjesta, što ranije nije bio slučaj. Ovim Zakonom je predviđeno osnivanje Fonda rada, kao novog pravnog lica, čiji osnivači treba da budu Vlada, Udruženje poslodavaca i ovlašćeni sindikati. Fond rada baviće se problemima zaposlenih za čijim je radom prestala potreba zbog tehničkih, ekonomskih i organizacionih promjena. Ovakav fond, međutim, zbog nedostatka finansijskih sredstava, još nije zaživio. Novi Zakon je predviđao sufinansiranje javnih radova, s ciljem podsticanja otvaranja novih radnih mjesta i razvoja radnih sposobnosti nezaposlenih lica, zatim sufinansiranje procesa kreiranja novih radnih mjesta radi stvaranja stimulativnih mjera države prema poslodavcu, kao i mjere aktivne politike zapošljavanja.

PRISTUP LIJEKOVIMA PRISTUPAČNIH CIJENA

TRENDovi I TRENUTNI STATUS

Procenat stanovništva s održivim pristupom osnovnim lijekovima po prihvatljivim cijenama (grafikon 46) Ovaj procenat ostaje visok i očekuje se dalje povećanje prema 2015. Međutim, neki problemi postoje u pogledu pristupačnosti i dostupnosti najsiromašnijim grupama i u nekim geografskim područjima zbog loše zastupljenosti zdravstvenih ustanova u nekim područjima.

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

INFORMACIONA I KOMUNIKACIONA TEHNOLOGIJA (ICT)

TRENDovi I TRENUTNI STATUS

IZGLEDI ZA OSTVARIVANJE CILJEVA I BUDUĆI IZAZOVI

Broj telefonskih linija na 1000 stanovnika Podaci pokazuju da je postojeća telefonska pokrivenost veoma visoka, a pokrivenost mobilne telefonije i posjedovanje telefona svih vrsta su u još većem porastu.

Broj kompjutera na 1000 stanovnika Posjedovanje ličnih kompjutera je još uvjek na niskom nivou, ali se predviđa znatno povećanje u narednih 10 godina, imajući u vidu projektovani porast u ličnim dohocima po srednjoročnoj prognozi.

INDIKATORI KREIRANI KROZ ISTRAŽIVANJA ISSP-a

Tabela 1. Neki od Milenijumskih razvojnih ciljeva podijeljenih po grupama stanovništva

	Domicilno stanovništvo	RAE	Izbjeglice	Interno raseljena lica
Populacija	617,740	19,500 ¹⁵	13,295	18,047
Procenat ženske populacije	44.4% ¹⁶	48%	54.5%	52.1%
Procenat populacije između 18 i 60 godina (radno sposobno stanovništvo)	65%	41.7%	70.0%	59.6%
Procenat populacije starije od 60 godina	12.2%	4%	8%	11.3%
Prosječna starost populacije (u godinama)	35.75	21.6	31.9	28.4
Procenat populacije koja je u braku ¹⁷	52.3%	20.8%	38.8%	51.3%
Procenat domaćinstava koja nemaju vodovodnu instalaciju u kući/stanu	8.4%	45.4%	12%	12.2%
Procenat domaćinstava koja nemaju kupatilo u kući/stanu	5.9%	68.4%	30.1%	24%
Procenat domaćinstava koja imaju trenutno ili dugoročno zaposlene članove	-	25.9%	57.6%	47.7%
Procenat djece mlađe od 5 godina	4.2%	51%	15.8%	-
Procenat onih koji su patili od neke bolesti ili povrede u toku prethodne godine	-	24.9%	19.4%	16.8%
Procenat onih koji su patili od neke vrste invalidnosti	4.3%	4.2%	4%	2.2%
Procenat onih koji smatraju da su uslovi javnog zdravstvenog sistema loši ¹⁸	-	50.8%	72.5%	60.5%
Procenat onih koji nemaju obrazovanje među onima koji imaju obrazovanje	7.5%	63.1%	10.4%	4.7%
Procenat onih koji rade ili su uključeni u neku vrstu aktivnosti za novčanu ili robnu kompenzaciju	43%	10.8%	26.8%	24.3%
Broj onih koji rade subotom	32.4%	74%	69.2%	74.0%
Prosječan neto dohodak (u eurima)	229.0	144.2	182.7	201.1
Stopa nezaposlenosti ¹⁹	27.4%	43.3%	32.5%	30.4%
Procenat domaćinstava koja primaju socijalnu zaštitu	10,351	7.8%	0%	0%

¹⁵/ Među njima je 6600 raseljenih lica.

¹⁶/ Prema ukupnim podacima istraživanja domaćinstava od broja 2 do 6.

¹⁷/ Na ovo pitanje je odgovorila populacija starija od 15 godina i domicilno stanovništvo starije od 12 godina.

¹⁸/ Pitanje je bilo samo za starije od 30 godina.

¹⁹/ Kada nezaposleni nema posao, ali ga traži.

Procenat populacije ispod linije siromaštva	9.4%	52.3%	38.8%	38.6%
Ekonomski ugrožena populacija	36.4%	75.6%	68.9%	73.2%
Potrošnja hrane i pića (projek, u eurima)	455.4	370.1	262.8	267.3
Zdravstvo (projek, u eurima)	8.5	7.1	6.5	4.0
Troškovi obrazovanja (projek, u eurima)	9.7	3.4	4.0	4.0
Projek ukupne potrošnje i rashoda	921.4	554.8	506.1	499.1
Projek broj članova domaćinstva	3.8	5.8	3.9	3.5
Projek potrošnje i rashoda po glavi stanovnika	239.3	95.7	128.5	141.8

Izvor: ISSP – Životni troškovi i siromaštvo u Crnoj Gori, 2002; ISSP, UNDP – Istraživanje domaćinstava Roma, Aškelja i Egipćana (RAE), izbjeglica i raseljenih lica, 2003; ISSP – Istraživanje kućnog budžeta, br. 2 do br. 6.

U pripremi nacrtu MRC Izvještaja učestvovali su predstavnici UNDP kancelarije iz Podgorice (Miodrag Dragišić, programski analitičar i Dušanka Milaković, asistentkinja Programa), uz korisne komentare šefa Kancelarije UNDP u Crnoj Gori - Gareta Tankosića Kelija. Pomoć su takođe pružili Ministarstvo inostranih poslova Crne Gore, Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT) i Institut za strateške studije i prognoze (ISSP).